

1.3.21 กลอนร่ำขาย

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราช-
นิพนธ์กลอนร่ำขายไว้ทั้งหมด 9 บท ปรากฏในสรรคที่ 7 จำนวน 6 บท (ใน
สรรคนั้นทรงใช้กลอนร่ำขายทั้งสรรค) และในสรรคที่ 17 จำนวน 3 บท

กลอนร่ำขายเป็นคำประพันธ์ที่มีความยืดหยุ่นในการใช้
จำนวนคำในแต่ละวรรค ซึ่งจะใช้ 5 - 10 คำ หรือมากกว่านี้ตามความ
เหมาะสม บทหนึ่งมีที่วรรคก็ได้ไม่จำกัด และมีสัมผัสระหว่างวรรคทุกวรรคคือ
คำสุดท้ายของวรรคที่ 1 สัมผัสไปยังคำที่ 1 ถึง 5 คำใดคำหนึ่งของวรรค
ต่อไป ทรงเลือกใช้คำได้ง่ายกว่าร่ำสุภาพ เพราะกลอนร่ำขายในหนึ่งวรรค
สามารถบรรจุคำได้มากกว่า และไม่บังคับคำเอก คำโท ดังเช่นในสรรคที่ 7
มีเนื้อความกล่าวถึง กลีและทวาบรสังฤภักันจะแก้แค้นนางทมยันตี ต่างรอดอย
ถึง 12 ปี จึงได้โอกาส กลีเข้าสิงใจพระนลและคลใจให้พระอนุชาคือพระบุษกร
ชักชวนเล่นพนันสกา พระนลแพ้ตลอดและไม่ฟังคำทักท้วงของใครทั้งสิ้นแม้แต่
นางทมยันตีและชาวเมือง ทรงใช้กลอนร่ำขายบรรยายและมีบทเจรจาแทรก
เป็นการดำเนินเรื่องอย่างรวดเร็ว เช่น กลีและทวาบรรีบลงมือกระทำให้
พระนล "ฮับฮิบฮิบหาย" สมกับที่รอดอยมาถึง "สิบสองพรรษา" (หน้า
81 - 83) ทรงใช้กลอนร่ำขายได้เหมาะสมกับเนื้อหา คือเหมาะสมกับเหตุการณ์
ที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วทันใจทั้งตัวละครและผู้เสพ ภายหลังจากที่ทรงใช้โคลง-
สินธุมาลีเป็นคำทูลอ่อนวอนของนางทมยันตีต่อพระราชมารดาให้ช่วยให้พบ
พระนล ก็ทรงเปลี่ยนเป็นกลอนร่ำขายบรรยายว่าพระราชมารดาเห็นใจรับไป
ทูลท้าวภีมราช ท้าวภีมราชให้พราหมณ์เข้าเฝ้านางทมยันตี เพื่อจะออกเสาะหา
พระนล เมื่อเริ่มกล่าวถึงนางทมยันตีก็ทรงเปลี่ยนคำประพันธ์เป็นกาพย์สุราง-
คณางค์ การเปลี่ยนคำประพันธ์เมื่อเปลี่ยนฉากหรือบทบาทของตัวละครเช่นนี้
ก็เพื่อให้เหมาะสมกับเนื้อหา ดังตัวอย่างคำประพันธ์ต่อไปนี้

1.3.21.1 บทบรรยายปฏิกิริยาทางอารมณ์และต่อด้วย

บทเจรจา

ในสวรรค์ที่ 7 เมื่อสุตราช (อาจหมายถึง วารัษเฌย) ได้เข้ามาทูลเชิญนางทมยันตีเข้าเฝ้าพระนล เพื่อขอพระราชทาน พระบรมราชานุญาตให้ "ประชาชน...อมตย์มนตรี" เข้าเฝ้าพระนล เพราะ เขาเหล่านี้ "ต่างร้อนใจ ในการที่มีเหตุร้ายมากล้ากราช" พระนล นางทมยันตีเมื่อได้ฟังดังนั้นจึงรู้สึกเศร้าสลดใจและกล่าวทูลพระนล ดังคำประพันธ์ ต่อไปนี้

๑ ครานั้นเทวีรูปวิไลย สอิกส่อนให้น่าสงสาร เขาวมาลย์
ไปทูลพระราชาทุขุ เวกนาปราภณัด นาวิรัตนไภมี ฤดีท่อม
ด้วยโสภาคูร จึงทูลองค์พระปิ่นนิษัฏ ผู้เป็นรัตนภรรยา อ้าพระทูล
กระหม่อมแก้ว อันประชาชนมาคอสอยู่แล้วที่พระทวารวัง พร้อม
พรั่งพากันมาเพื่อวันทาทบทพระบาท ทั้งอมตย์มนตรีผู้มีปัญญา
แหลมหลัก เพราะชื่อตรงจงรักต่อฝ่าละอองธุลี ขอภูมิจงโปรด
เกล้าให้เข้ามา ด้วยเทอญ

๑ นางพระชาพว้าข้าทูล แค้นเรนทร์สุรเป็นหลายเทื่อ...
ภูมิก็คงแต่หนึ่งเฉย บมิได้เฉลยสุนทรวาท... (หน้า 87)

กลอนร้อยดังกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็น

"ความจงรักภักดีของนางทมยันตีและพสกนิกรที่มีต่อพระนล เมื่อนางทมยันตี
แจ้งว่าพสกนิกรก็เป็นห่วงกังวลเรื่องพระนลลุ่มหลงสกา นางก็ "สอิกส่อนให้
น่าสงสาร" นางได้แสดงความระทมทุกข์ที่ถูกระตุ้นให้ปรากฏ เมื่อได้ประจักษ์
ว่าปัญหาของพระนลเป็นเรื่องใหญ่เพียงไร เสียง "สอิกส่อน" เป็นเสียงที่แสดง
ว่าได้ร้องไห้อย่างระงับไม่ได้ เสียงร้องจึงขาดหายเป็นห่างๆ เป็นภาพที่แสดง
ถึง "ทุกข์เวกนา" เพราะ "ฤดีท่อมด้วยโสภาคูร" แสดงจินตภาพดวง "ฤดี"

ที่ตกจมอยู่ในห้วงแห่งความ "โศกาดูร" เป็นการรวมระหว่างคำ "โศก" กับ "ลาดูร" เพื่อแสดงถึงพลังของความหมายให้เห็นถึงปริมาณของความทุกข์โศก ที่มีอย่างล้นเหลือ เพื่อให้สอดคล้องกับคำว่า "ท่วม"

นางทมยันตีพยายามจะทูลอ่อนวอนขอให้ พระนลพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พสกนิกรมาเข้าเฝ้า โดยพยายาม "พรา้ข้าทูล... เป็นหลายเทื่อ" ทั้งๆ ที่พระนล "นิ่งเฉย" เหมือนไม่รับรู้สิ่งที่นางทูล นางก็ยังคงทูลซ้ำครั้งแล้วครั้งเล่า เพื่อให้ทรงอนุญาต ถ้อยคำที่ใช้ ก็อ่อนหวาน เช่น เรียกพระนลว่า "ทูลกระหม่อมแก้ว" และใช้คำที่แสดงความ ขอร้องคือ "ขอ ภูมิจงโปรดเกล้าให้เข้ามา ด้วยเทอญ" และประการสำคัญ นางพยายามสื่อความจงรักภักดีของพสกนิกรที่ได้ "มาคอยอยู่แล้วที่พระทวารวัง" มาก็นอช่าง "พร้อมพริ่ง" มาเพื่อ "วันทาแทบพระบาท" ด้วยดวงใจที่ "ชื่อตรงจงรักต่อฝ่าละอองธุลี" ทุกประโยคที่นางทมยันตีกล่าวล้วนบ่งชี้ความซาบซึ้ง ในความจงรักภักดีของประชาชน แต่พระนลกลับยังคง "นิ่งเฉย บมึเฉยได้ เฉลยสุนทรวาท" ดุจมิได้รับรู้

อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่าการ "นิ่งเฉย"

นั้น เป็นเสมือนการปฏิเสธความรักและหวังดีคล้ายกับพระนลจะทรงทราบ จุคมุ่งหมายว่าพระราชารุณร์มาเพื่อจะอ่อนวอนให้พระองค์เลิกเล่นสกา ซึ่งไม่สามารถปฏิบัติตามได้ แสดงว่าพระนลยังรู้ผิดชอบชั่วดีอยู่แต่ไม่เข้มแข็งพอที่จะต่อต้านความมัวเมาได้

1.3.21.2 บทบรรยายปฏิบัติการทางอารมณ

ในसरคที่ 17 เมื่อนางทมยันตีทูลอ่อนวอน ให้พระราชมารดาช่วยให้นางได้พบกับพระนล (แต่งด้วยโคลงสินธุมาลี ดังได้ กล่าวแล้วในข้อที่ 1.3.20) แล้วนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เป็นกลอนร่าย บรรยายปฏิบัติการทางอารมณของพระราชมารดา

เมื่อได้รับรู้ความทุกข์โศกของลูกที่อาจจะต้องถึงกับ "มีวชมอด" หากมิได้พบกับพระนล ไว้ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

ฟังขุบลว่าพรณ แห่งทมิฬนติบังอร พระสุนทรราชมารดา
ก็โศกาครุทเวศ ชลเนตรพร้งหลังไหล อาบนองไปทั่วพักตร์
แต่นงลักษณ์มิได้เฉลย เมฆพจน์ตอบฉันทใจ ... ทรงสท่อนถอน
ฤทัย สิ้นไห้ออยู่พลาง คณานางต่างก็ร่ำร้อง เสียงกึกก้องโหยฯ
ว่าไอ้ฯ ทูลกระหม่อมแก้ว แล้วก็ร่ำโศกาอยู่ในปรางค์รัตนา
นั้นแล ฯ (หน้า 303)

กลอนร่ายบทนี้ได้แสดงถึงความรักของแม่ที่มีต่อลูก และความรักของข้าต่อเจ้า ซึ่งเป็นความผูกพันที่ลึกซึ้ง เมื่อผู้เป็นที่รักได้รับความทุกข์ก็ให้รู้สึกถึงความทุกข์นั้นได้เกิดขึ้นแก่ตนด้วย ดังที่พระราชมารดา "ก็โศกาครุทเวศ ชลเนตรพร้งหลังไหล อาบนองไปทั่วพักตร์" การให้คำว่า "พร้งหลังไหล" ทั้งสามคำมีความหมายพ้องกัน เสียง /พร/ และ /ล/ ให้ความรู้สึกถึงการเคลื่อนไหวอย่างรวดเร็วรับกับความหมายที่แสดงภาพน้ำตาที่ร่วงพรูล้นไหลออกมาอย่างไม่ขาดสายจน "อาบนองไปทั่วพักตร์"

ความทุกข์ที่เกิดแก่ "พระสุนทรราชมารดา" เป็นทุกข์ที่หนักอึ้ง จนนาง "มิได้เฉลย เมฆพจน์ตอบฉันทใจ" ได้แต่ "ทรงสท่อน ถอนฤทัย" ทั้งสองคำนี้เป็นอาภักภิริยาของการทอดถอนใจโดยการหายใจแรงขึ้นๆ ลงๆ เพราะเกิดอารมณ์สะเทือนใจจนไม่สามารถจะกล่าวอะไรได้ อาภักภิริยาเหล่านี้สะท้อนว่านางไม่คาดคิดมาก่อนว่าพระราชบิดาจะทุกข์สาหัสเช่นนี้ เมื่อได้รับฟังจึงรู้สึกอัดอั้นไปด้วย ฝ่าย "คณานาง" คือเหล่านางกำนัลทั้งหลายครั้นเห็นอาภักภิริยาของนางกษัตริย์ ก็พากัน "ร่ำร้อง" จนมีเสียงดัง "กึกก้องโหยฯ ว่าไอ้ฯ ทูลกระหม่อมแก้ว" เสียง "โหยฯ" เป็นคล้ายเสียงร้องให้ที่ดังมากแสดงว่าผู้ร้องมีความเศร้าโศกเสียใจเป็นอย่างมาก

และไม่คิดจะอดกลั้นไว้จึงปล่อยเสียงร้องไห้ "โฮๆ" ออกมาการซ้ำคำช่วยเน้นให้เห็นความทุกข์ และอาจแสดงถึงเสียงร้องของบุคคลหลายคนที่ต่างคนต่างร้องเสียงดัง และเสียงคร่ำครวญที่ว่า "โ๊ยๆ ทูลกระหม่อมแก้ว" ก็แสดงถึงความเวทนาเห็นใจ

3.1.21.3 บทแทรก

ในสรวรคที่ 7 เมื่อพสกนิกรไม่ได้รับพระบรมราชานุญาตให้เข้าเฝ้าพระนลดังรายละเอียดที่ได้กล่าวแล้ว (ข้อ 3.1.21.1) "ต่างก็เสร์้าสลดใจ พากันกลับไปยังที่อยู่ ฯ" พระพฤทศรัจิงกล่าวแก่พระยชิษเรฐียร เป็นการเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นหลังจากนั้นว่า

๑ คู่ก่อนยชิษเรฐียร เวลาเวียนไปเป็นหลายมาส นลราช-
กับพระบษกร บมพิภพ่อนการเลนสกา ราชาบญโศลกไซร์
เส็ชเสมอไปทุกเวลา นั้นแล ฯ (หน้า 89)

บทแทรกในช่วงนี้เล่าเรื่องรวบรัด

โดยไม่ต้องให้รายละเอียด มีสัมผัสที่ไพเราะพอสมควร แสดงภาพความลุ่มหลงสกาของพระนลที่ทรงทอดสกาโดยไม่มีการพักผ่อน และเส็ชเสมอไปทุกเวลาซึ่งผ่านไป "หลายมาส" พระอาการของพระนลน่าวิตกกังวลยิ่ง เหตุการณ์เช่นนี้เป็นสิ่งที่น่าเสร์้าสลดยิ่ง ที่ราชาผู้ได้รับการยกย่องสรรเสริญให้เป็นพระ "บุญโศลก" ต้องมาพบกับความหายนะเช่นนี้

1.3.22 โคลงกลบท

โคลงกลบท เป็นโคลงที่แต่งพลิกแพลงไปจากโคลงสี่สุภาพ ตามเงื่อนไขของคำที่กำหนดไว้ กลบทที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกใช้ คือ กลบทัวพันหลัก คือจะนำคำสุดท้ายของแต่ละบาทเป็นคำขึ้นต้นของบาทถัดไป พระองค์ทรงใช้โคลงกลบทในสรวรคที่ 10 จำนวน

4 บท ทรงพระราชนิพนธ์คำประพันธ์นี้ทุกครั้งหลังจากที่ทรงใช้ร่ายโหราใน การดำเนินเรื่อง โคลงกลบททั้ง 4 บทนี้ เป็นบทแสดงความคิดคำนึง 1 บท และบรรยายความรู้สึก 3 บท ดังผู้วิจัยจะวิเคราะห์ต่อไปนี้

1.3.22.1 บทแสดงความคิดคำนึง

ในสรรคที่ 10 เมื่อพระนลตัดสินใจว่า ควรจะหนีนางทมยันตีไป ทรงใช้โคลงวิษุมาลี หลังจากนั้นบรรยายถึงภาวะจิต และการตัดสินใจของพระนลในขณะนั้นด้วยร่ายโหราว่า "พระภูวดลวงวงง จึงตกลงเห็นผิด คิดจะทิ้งทมยันตี ดีกว่าคงอยู่ด้วยกัน แน่นอ ฯ" หลังจากนั้น จึงทรงแสดงความคิดของพระนลต่อนางทมยันตีเป็นโคลงกลบทซึ่งมีสืลาคล้ายกับการพูดซ้ำอย่างต่อเนื่อง จึงเหมาะที่จะเป็นอุปการณืสื่อความคิดของพระนลใน ขณะที่พระองค์อยู่ในสภาพที่ "งวยงง" ดังตัวอย่างคำประพันธ์ต่อไปนี้

๑ <u>อันนางประกอบด้วย</u>	<u>ดียง</u>
<u>ยงตั้งเกราะกันองค์</u>	<u>เอกแก้ว</u>
<u>แก้วเอยอำสศทรง</u>	<u>ศรีรักษ์</u>
<u>รักษ์ติดดวงจิตแล้ว</u>	<u>แน่นแน่นถาจาง ฯ (หน้า 127)</u>

พระนลคิดว่า "อันนางประกอบด้วย ดียง"

เสียง /ย/ เป็นเสียงอรรถสระก้องเมื่อผสมกับพยัญชนะท้ายเสียงนาสิกก้อง ทำให้ออกเสียงได้ดัง พึงดูหนักแน่นรับกับความหมายในความรู้สึกของพระนลที่ว่าพระองค์มีความเชื่อมั่นในคุณงามความดีที่มีอยู่ในตัวนาง ทรงเริ่มด้วยคำว่า "ยง" อีกครั้งในบาทที่ 2 ซึ่งให้ความรู้สึกในความเชื่อมั่นว่า คุณความดีนั้นจะมั่นคงเป็นดัง "เกราะ" ที่สามารถ "กันองค์เอกแก้ว" ได้ การใช้คำว่า "เอกแก้ว" แสดงถึงความรักความทะนุถนอมประดุจนางเป็นสิ่งที่มีความที่ทรงหวงแหนมากที่สุด เมื่อขึ้นบาทใหม่ ทรงขึ้นต้นด้วย "แก้วเอย" ซึ่งนอกจากจะให้ความรู้สึกถึงความรักใคร่แล้ว เสียง "เอย" ยังให้ความรู้สึกถึงความ-

อาลัยอาวรณ์ เพราะเสียง /อ/ เมื่อผสมกับสระเสียงยาวจะฟังคล้ายเสียง โอดครวญเหมือนกับจะระบายความเจ็บปวดร้าวใจด้วยความสงสารและเวทนา จึงเรียกนางว่า "แก้วเฮส" คล้ายกับเป็นการสั่งความเพื่ออำลางานไป พระนล บรรารณาให้นาง "อ้ายศกรง ศรีวัช" คือรักษาและยึดมั่นในคุณงามความดี ประหนึ่งเป็นเกียรติยศประดับตน เพราะ "รักษาคิดดวงจิตแล้ว แน่นแน่น ฤาจาจ ฯ" คือหากคุณความดีนี้มีอยู่ประจำจิตอย่าง "แน่นแน่น" คือมั่นคง และ "ฤาจาจ" คือไม่มีวันเสื่อมคลาย แล้วคุณความดีนี้จะ "รักษ" คือ การดูแลรักษานางเช่นกัน

โคลงบทนี้จึงเป็นโคลงที่มีความเหมาะสม ในทุกประการ กล่าวคือ รูปแบบเหมาะสมกับเนื้อหา เสียงเหมาะสมกับความหมาย และยังมีเสียงสัมผัสที่ไพเราะเพราะพริ้งเหมาะสมกับเนื้อหาความที่มีคติ จึงกล่าวได้ว่าโคลงบทนี้มีความเพริศพริ้งพรรณราย

1.3.22.2 บทบรรยายความรู้สึก

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้โคลงกลบทในการดำเนินเรื่อง เพื่อบรรยายกิริยาและความรู้สึกของ พระนลในขณะที่พระนลได้เดินหนีจากนางทมยันตีไปแล้ว แต่พระนลได้ทวนกลับมา อีกเป็นเช่นนี้กลับไปกลับมา เนื้อหาจึงเหมาะที่จะใช้โคลงกลบทวิวัฒนาการ ดังคำประพันธ์ซึ่งผู้วิจัยจะยกมาเพียง 1 บท ดังนี้

ราชาไปพันกลับ	เวียนวน กลับแฮ
วนกลับดุนถมล	อีกเทอ
เทอใดกลัดล	ใจหาก ไปนา
หากรักษักคฺจเชื้อ	ท่านไท่ คินคง ฯ (หน้า 133)

โคลงบทนี้แสดงภาพความขัดแย้งระหว่าง ความรู้สึกภายในใจพระนลกับอำนาจภายนอกคือ อำนาจของกลี การเสด็จ

"ไปพัน" แสดงภาพการจากไปไกลจนลับสายตา แต่แล้ว "กลับ" คือย้อนเดินมาซึ่งจุดเดิม "เวียนวน" แสดงภาพเดินกลับไปกลับมาหมุนเวียนอยู่อย่างนี้หลายครั้ง ในบาทที่ 2 ทรงขึ้นต้นวรรคด้วยคำว่า "วนกลับ" คือการเดินทางย้อนกลับมาซึ่งจุดที่เพิ่งเดินจากไป "อีกเทื่อ" เพื่อ "คุณฤมล" หาก "เทื่อใดกลัดใจ" พระนลก็เสด็จจาก "ไป" แต่ "หากรักชั้กคุดจเชื้อ ท่านไ้ คีนคง" สามบทนี้แสดงถึงความขัดแย้ง การกลับมาดู "นฤมล" ก็เพราะความรักที่ "ชั้กคุดจเชื้อ" คือด้วยพลังอำนาจแห่งความเสน่หาอาลัยอาวรณ์ได้เห็นขวัญและร่ำร้องเชื้อเชิญให้พระนลกลับมาหานาง แต่เมื่ออำนาจของกลัชนะ พระนลก็เสด็จหนีไปอีกครั้งการใช้ถ้อยคำเรียกนางมัยันต์ว่า "นฤมล" ซึ่งหมายถึงนางผู้สะอาดผ่องใสไม่มีตำหนิหรือขโม้มลทิน ย่อมจะสัมพันธ์กับการกลับมา "คุณฤมล" เพราะเมื่อนางมิใช่ผู้ผิด นางจึงไม่ควรถูกทอดทิ้งไว้แต่เพียงลำพัง ทรงเจตนาจะใช้คำนี้เพื่อสร้างอารมณ์สะเทือนใจให้แก่ผู้เสพ นอกจากนี้ทรงใช้บุคลาธิษฐานให้ความรักนั้นมีชีวิตมีพลังที่สามารถแสดงกิริยา "ชั้ก" ซึ่งให้จินตภาพที่แสดงถึงการใช้พลังกำลังดึงให้พระนลกลับมา พลังกำลังนั้นก็คืออานุภาพแห่งความรักนั่นเองที่เห็นขวัญใจให้พระนลกลับมา

โคลงกลบทสามารถเป็นอุปกรรมสื่อสารความคิดความรู้สึกและปฏิกิริยาของตัวละคร โดยการใช้ถ้อยคำที่แสดงให้เห็นถึงความรักและเอื้ออาทรของพระนลที่มีพลังต่อสู้กับอำนาจชั่วร้าย เช่นอำนาจของกลัได้เป็นหลายครั้ง ซึ่งได้แสดงโดยอาศัยโคลงกลบทอีก 2 บทเป็นอุปกรรม จนกระทั่งพระนลตัดสินใจหนีไป "จากอนุชนั่งน้อย นิกเศร้าทรวงศีลย์ ๗" (หน้า 135) พระนลหนีไปที่ซึ่งรัก ความเศร้าโศกที่เกิดขึ้นจึงมากยิ่งขึ้น เสีย /ช/ เป็นเสียงที่ให้ความรู้สึกถึงการแผ่ขาน ในคำว่า "ทรวงศีลย์" คือดวงใจที่เจ็บปวดทรมานเหมือนโดนของมีคมทิ่มแทงพิษของบาดแผลได้แผ่ขานไปทั่วทั้งทรวง ความเจ็บปวดของพระนลย่อมแสดงถึงความรักความอาลัยที่พระนลมีต่อนางมัยันต์ ศฤงคารรสจึงเกิดขึ้นแก่ผู้เสพ

1.3.23 ภาพยี่ฮานี¹

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้ ภาพยี่ฮานี ในสรรคที่ 4 เป็นบทสนทนาโต้ตอบระหว่างนางทมยันตีกับพระนล จำนวน 25 บท และทรงใช้บรรยายเรื่องจำนวน 6 บท ภายหลังจากทรงจบ สรรคที่ 3 ด้วยโคลงวิษุมาลี ซึ่งเป็นบทสนทนาของพระนลกล่าวแก่นางทมยันตี อย่างเป็นพิธีการว่า เทพทั้ง 4 ให้พระองค์มาเป็นทูตเพื่อจะขอทราบคำตอบ ว่านางจะเลือกใคร เมื่อเริ่มสรรคที่ 4 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า- เจ้าอยู่หัวทรงเริ่มบรรยายด้วยภาพยี่ฮานี บรรยายอาภักปกิจวิสาของนางทมยันตี ภาพยี่ฮานีเป็นคำประพันธ์ที่มีลีลาฉันทลักษณ์ เพราะภาพยี่บทหนึ่งมี 4 วรรค วรรคหน้ามี 5 คำ วรรคหลังมี 6 คำ ดังจะได้วิเคราะห์ตามหัวข้อต่อไปนี้

1.3.23.1 บทบรรยายความรู้สึกและพฤติกรรม

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ภาพยี่ฮานีบรรยายกิจวิสาของนางทมยันตี หลังจากทราบว่า บุรุษงามที่นางสนทนาคือพระนลผู้มาในฐานะทูตของเทพทั้ง 4 นางแสดง กิจวิสาอาการดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

๑ โฉมยงนึ่งนงคราญ	นมัสการสี่เทวินทร์
แล้วบนบนลนรินทร์	ปิ่นนัชชัฐฐ์อารง
๑ ยิ้มพลาจทางกราบทูล	นเรนทร์สูรสุรพงศ์
ยั้งพิศพิศวง	องค์พระนลพลเดชฯ (หน้า 41)

บทที่ 1 ทรงบรรยายกิจวิสาของนางทมยันตี

ได้อย่างผสมกลมกลืนกันระหว่างเสียงและความหมาย ก่อให้เกิดจินตภาพ กล่าวคือ ทุกวรรคจะมีเสียง /น/ เป็นเสียงที่ทำให้ความรู้สึกที่นุ่มนวล ซึ่งมีความสัมพันธ์กับความหมายของคำ เช่นในวรรคที่ 1 "โฉมยงนึ่งนงคราญ" ให้ความรู้สึกว่านางทมยันตี เป็นผู้ที่มีรูปโฉมงดงามแลดูละมุนละไม ในวรรคที่ 2

¹ เป็นคำประพันธ์ที่ทรงใช้คละกับคำประพันธ์ชนิดอื่น

การ "นมัสการสี่เทวินทร์" แสดงถึงความเป็นผู้มีมีความเคารวะในเทพเจ้า แม้ได้ยินเพียงพระนาม ในวรรคที่ 3 "แล้วบนบนวินทร์" คำว่า "บน" ให้จินตภาพที่แสดงการโน้มกราบไหว้อย่างนอบน้อมและคำเรียกพระนลว่า "นล-วินทร์ ปันนิษัษฐธำรง" ก็มีน้ำเสียงที่แสดงความนอบน้อมและชกชองพระนล กิริยาเช่นนี้ช่วยสร้างภาพพจน์ให้นางทมยันตีเป็นผู้ที่งามในกิริยามารยาท จะทำให้พระนลและผู้เสพรู้สึกรักและชื่นชมในตัวนาง

บทที่ 2 การ "ข้ม" ของนางทมยันตี ในขณะที่ "กราบทูล นเรนทร์สูรสุรพงศ์" นั้นย่อมเกิดจากความโสมนัสที่ได้พบกับพระนลบุรุษผู้ที่นางใฝ่ฝันถึงทุกลมหายใจเข้าออก และต่อมานางก็ข้มรู้สึก "พิศวง" เมื่อ "ข้มพิศ...องค์พระนลพลเดชา" ความพิศวงสงสัยเกิดขึ้นในขณะที่มองพระนลอย่างพินิจพิจารณา ก็เพราะนางเริ่มสงสัยในตัวพระนล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้เฉลยว่านางสงสัยอะไร โดยให้นางทมยันตีกราบทูลถามจากพระนล

ต่อมาทรงใช้ภาพस्थานีบรรชายและพรรณนาความรู้สึกและกิริยาของพระนลหลังจากทราบอย่างแน่ชัดว่านางทมยันตี มีจิตใจมั่นคงต่อพระองค์เพียงผู้เดียว ดังนี้

○ ฟังคำมารศรี	ผู้บุตรที่าววิกรม
พระนลกมลสัน	ติเกษมเปรมปรีดา
○ รู้แน่ว่านงลักษณ์	นั้นสมัคเสนา
พิศนางสาวองค์ตา	คิดใคร่ชมภิรมย์ชิด
○ แต่ทว่าท้าวไฉ	พูดตามใจนับว่าผิด
จำพูดแก่มิ่งมิตร	เหมือนเทวัญท่านสั่งมา (หน้า 43)

บทที่ 1 ทรงใช้คำหลายคำที่แสดงให้เห็น

เห็นถึงความโสมนัสของพระนล ได้แก่ "กมลสันตติเกษมเปรมปรีดา"

หมายถึงความรู้สึกปลอดโปร่งโล่งอย่าง เป็นสุข จนรู้สึกอิ่มเอมใจและปลื้มใจ เป็นยิ่งนัก

บทที่ 2 อธิบายว่าพระนลปลาบปลื้มเพราะ

"รู้ว่านางลักษณ นันสมัคเสนาหา" พระนลจึง "พิศนางสาวอังก์ตา" คือยังมอง ก็ยิ่งเห็นงามจนมิอาจหักห้ามความรักความปรารถนาไว้ได้จึง "คิดใคร่ชมภิรมย์ชิด"

บทที่ 3 ทรงขึ้นต้นวรรคแรกด้วยคำว่า

"แต่ว่า" แสดงถึงการฉุกใจคิดขึ้นได้ว่า "เทวาใช้ พุดตามใจนับว่าผิด" คำว่า ผิดในที่นี้น่าจะหมายถึงไม่ชอบธรรม พระนลจึงเตือนตนเองว่า "จำพุดแก่มิ่งมิตร เหมือนเทวัญท่านสั่งมา" คำว่า "จำพุด" แสดงถึงการเฝินใจพุด "มิ่งมิตร" มีน้ำเสียงแสดงถึงความตระหนักค่าของผู้พุดที่มีต่อนางผู้เป็นสุดที่รัก

กล่าวได้ว่าความรู้สึกของพระนลนี้ ทรงบอกกล่าวให้ผู้เสพทราบ และนางทมยันตีมีอาจจะล่วงรู้ความรู้สึกทั้งหมดของพระนลได้ นอกจากจะรับรู้ได้จากกิริยาท่าทางของพระนลเท่านั้น สิ่งนี้เป็นกลวิธีที่จะเร้าให้ผู้เสพได้รับศฤงคารรสจากคำประพันธ์ซึ่งเป็นคำกล่าวของนางทมยันตี (ดูรายละเอียดได้ในข้อ 1.3.5.3) และประการสำคัญการพรรณนากิริยาอาการของพระนลและนางทมยันตีก่อนการให้บทสนทนานั้นมีผลทำให้เกิดอารมณ์เห็นขวโน้มไปตามบทบาทและคำพูดของตัวละคร ให้ผู้เสพเข้าใจและเห็นใจตัวละครเป็นอย่างมาก

1.3.23.2 บทสนทนา

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ภาพษ์ยานี เป็นบทสนทนาที่นางทมยันตีได้กราบทูลพระนลถึงการตั้งความปรารถนาของนาง ขอเป็นชายาของพระนล แต่หากพระนลไม่ไยดีนางก็ขอ "ปลงชีวิต"

๑ ดูข้าวจิตจาง	เป็นข้าองค์พระทรงไชย
คงมันไม่หวั่นไหว	บ่ปิ่นปวนฤาหันทวล
๑ ดูข้าแลสมบัติ	สารพัดสิ้นทั้งมวล
ทุกสิ่งจริงๆ ล้วน	ถวาท้าวด้วยยินดี
๑ สิ่งสรรพอันข้าครอง	ปองมอบไว้ในภูมิ
ขอเพียงกษัตริย์	ทรงเมตตาอย่าเพิกเฉย
๑ จับใจได้พึงหงส์	ชมโฉมของชอชยวนเชย
รักร้อนไม่ผ่อนเพย	เลขรักกัลมรุณีญา
๑ ราชนันนิบาต	บิดุราชประศาสน์มา
ข้าหวังและตั้งตา	จะคอยดูแลกษัตริย์
๑ แม้ให้ไม่สมัค	รบรสรักประจักษ์จันต์
เหมือนองค์พวงศันรินทร์	สิ้นการุณย์สิ้นบุญตัว
๑ จักจงปลงชีวิต	ซาพิชไฟบ่ได้กลัว
ถ้าน้ำด้ามืดมัว	ฤาผูกศอพออาสัญ ฯ

(หน้า 41 - 43)

นางมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะ
ขอเป็น "ข้า" ซึ่งแสดงถึงความจงรักภักดีเป็นอย่างยิ่ง ความจางนี้เป็น
ความปรารถนาที่ "คงมันไม่หวั่นไหว บ่ปิ่นปวนฤาหันทวล" สองวรรคนี้นอกจาก
จะมีสัมผัสที่ไพเราะแล้ว เสียงมีความสัมพันธ์กับความหมายอีกด้วยคือ เสียง
/ค/, /ป/ เป็นเสียงระเบิด เสียง /ง/ /น/ และ /ม/ เป็นเสียงนาสิก
เสียงเหล่านี้ให้ความรู้สึกถึงความหนักแน่น แสดงถึงความตั้งใจอย่างแน่วแน่
ซึ่งยืนยันด้วยด้วยการปฏิเสธซ้อนกันถึง 3 คำ

บทที่ 2 และ 3 นางได้แสดงความ

จงรักภักดีออกมาเป็นรูปธรรม คือ ๑ "ศุขีและสมบัติ สารพัดสิ้นทั้งมวล ทุกสิ่ง
จริงๆ ล้วน ถวายท้าวด้วยยินดี ๑ สิ่งสรรพอันข้าครอง ปองมอบไว้ในภูมิ"

ความที่ซื่อสัตย์ได้ล้วนแสดงถึงบรรดาทรัพย์ศฤงคารที่นางมีนางปรารถนาจะ "ถวาย
ท้าวด้วยยินดี" และนางพร้อมจะถวายสิ่งที่มีค่ามากที่สุดในชีวิตก็คือตัวนาง
"ปอง" ให้ความรู้สึกว่าการถวายในครั้งนี้ผู้ถวายกระทำด้วยความ "ยินดี"
และตั้งใจที่จะถวาย "ไว้ในภูมิ" ให้ความรู้สึกถึงความอบอุ่น ความ -
ปลอดภัยเพราะได้พึ่งบุญญาบารมี ขอเพียงให้พระนลเมตตานางเท่านั้น

บทที่ 4 นางได้กล่าวถึงเหตุที่ทำให้นาง

รักพระนลว่า "จับใจได้พึงหงส์ ชมโฉมของยอดชวนเชษ" ถ้อยคำของหงส์
ที่กล่าวชมโฉมของพระนลนั้นจับใจนาง จนเกิดเป็น "รักร้อน" คือร้อนนอกร้อนใจ
ใครจะได้พบผู้เป็นที่รัก เพื่อจะได้บอกกล่าวความในใจแก่กันและกัน แต่ด้วยนาง
เป็นหญิงจึงกลายเป็น "รักร้อน" เพราะไม่สามารถจะ "อ่อนน้อม" บอกกล่าว
แก่ผู้ใดได้ เมื่อเก็บไว้นานวันก็กลายเป็น "รักกลุ้มรุมวิญญา" คือรู้สึกเหมือน
กับว่าความรักได้ประดังกันเข้ามาห้อมล้อมใจจนรู้สึกอึดอัดและรุ่มร้อนจน
ไร้ความสุข

บทที่ 5 เมื่อพระราชบิดาจัดพิธีสุมพร

กษัตริย์เมืองต่างๆ มาประชุมกัน "ข้าหวังและตั้งตา จะคอยดูแลภูมินทร์" คำว่า
"หวัง" ให้ความรู้สึกถึงความคาดหวังในความสำเร็จ นางจึง "ตั้งตา" และ
"คอยดู" ทั้งสองคำนี้ให้ภาพพจน์ของการเฝ้ารอคอยการมาของพระนลอย่าง
จดจ่อ คำว่า "แต่พระนล" เน้นความรักเดียวใจเดียว

บทที่ 6 เป็นคำตัดพ้อที่เชื่อมโยงกับบทที่ 3

ถึง 5 คือนางได้บอกกล่าวแสดงถึงความรักและภักดีที่นางได้มอบให้พระนลนับ

ตั้งแต่ได้ฟังหงส์ หากพระนลไม่เมตตานางคือ "แม่ไก่ไม่สมัครรับ" ¹ รสรัก-
 ประจักษ์จันต์" คือหากพระนลปฏิเสธไม่เต็มใจรับความรักของนาง ทั้งที่พระองค์
 ก็ได้ทราบแล้วว่านางรักพระองค์เพียงใด ก็เหมือนกับพระนลได้ "สิ้นการดู"
 ต่อนางแล้ว ซึ่งนั่นก็หมายถึงการ "สิ้นบุญตัว" ของนางด้วย คำว่า "สิ้น"
 ให้ความรู้สึกที่ชวนให้สลดหดหู่ใจ "สิ้นการดู" คือไม่มีอีกแล้วความเมตตากรุณา
 ของพระนลที่จะช่วยให้นางมีความสุขสมหวังในความรัก เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เท่ากับ
 ว่าเหมือนกับนาง "สิ้นบุญตัว" อันหมายถึงชีวิตดำเนินมาสู่ความตายนั่นเอง

บทที่ 7 นางเริ่มด้วยคำว่า "จักจง"

ซึ่งเป็นคำที่แสดงถึงความตั้งใจตั้งปณิธานไว้ว่าจะ "ปลงชีวิต" คำว่า "ปลง"
 ให้ความรู้สึกถึงการไม่อาลัยไยดีในชีวิต จึงปรารภความตายอย่างไม่พร่ำเพรียง
 ไม่ว่าจะตายโดย "ซาพิษไฟ... ถ่าน้ำ... ถาผูกศอ" แสดงว่าความตายเป็นสิ่งที่
 ที่นางเลือกแทนที่จะมีชีวิตอย่างทุกข์ทรมานเพราะไม่สมัคร

อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่าบทสนทนาของนาง
 ทนยนต์ได้แสดงถึงความจริงใจและความมั่นคงในความรักความภักดีอย่างไม่มีวัน
 เสื่อมคลาย ความในกาพย์ยานีข้างต้นนี้จึงก่อให้เกิดศฤงคารรสได้เป็นอย่างดี

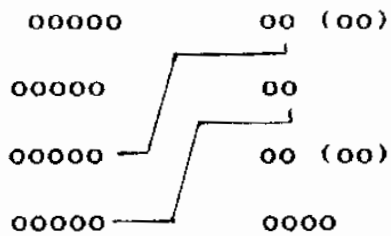
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงสามารถใช้กาพย์ยานีในการแสดงอารมณ์และความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร
 ได้เป็นอย่างดี ทั้งในด้านเสียงที่มีทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษร มีความไพเราะ
 เพราะพริ้งให้อารมณ์และความรู้สึก และในด้านเนื้อหาซึ่งมีความสัมพันธ์กับเสียง
 ได้แสดงให้เห็นถึงจินตภาพอันนำมาซึ่งศฤงคารรสได้ดี

¹ ต้นฉบับพิมพ์ว่า รม ซึ่งน่าจะเป็นการพิมพ์ผิด คำที่ถูกน่าจะเป็น
 รับ มากกว่า

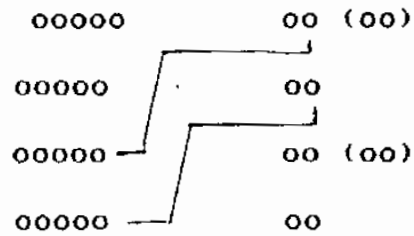
1.3.24 โคลงมหาวิษณุมาลี

โคลงมหาวิษณุมาลีเป็นโคลงที่ไม่บังคับเอกโทเช่นเดียวกับโคลงวิษณุมาลี แต่วรรคสุดท้ายมี 4 คำ ดังนี้

โคลงมหาวิษณุมาลี

โคลงวิษณุมาลี

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้โคลงมหาวิษณุมาลี เป็นบทราวีง จำนวน 17 บท ในสรรคที่ 16 โดยทรงใช้บรรยายบรรยายว่า พราหมณ์สุเทพพบนางกมยงค์ในนครเจติ หลังจากนั้นก็ทรงใช้โคลงมหาวิษณุมาลีเป็นบทราวีงด้วยความสลดใจที่ได้เห็นความเศร้าหมองของนาง ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

๑ ยุพินฤนังน้อย	สกุमार
ควรแต่อยู่หอคำ	ศฤหรัตัน
โธนางตั้งบัวบาน	ถูกเค็ด
ไหม้แดดที่ร้อนจัด	จึงห่างเหียดลี

๑ นารีแม่ไร้สรรพ	ภุชญา
ผิวก็เปื้อนอาภรณ์	พิลาศ
แม่ไร้ซึ่งภรรดา	งามเหือด
ถึงจะแต่งรัตนมาษ	ไปพร้อมโสภา
๑ อ้านางจะชากแค้น	โคปาน
อีกพระนลผู้ห่าง	คู่สวาท
จะคงพระชนมาน	มันอยู่ แลฤา
ฤาโสภจวบพิพชาติ	โศกชั้นฤดี (หน้า 279)

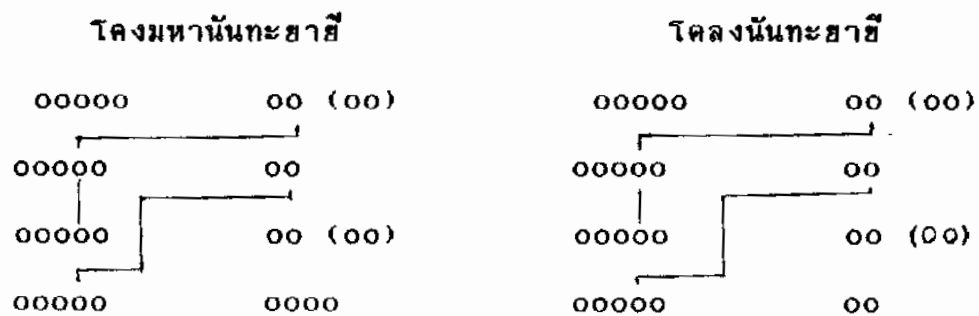
บทที่ 1 ที่ยกมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้ความติดกันระหว่างสถานะและรูปลักษณ์ของนางกับสภาพที่ปรากฏในขณะนั้น แสดงความรู้สึกหดหู่ของพราหมณ์ พราหมณ์กล่าวไว้เสียว่า นางทมยันตีหรือก็เป็นสตรีสูงศักดิ์มีรูปร่างนอชบอบบาง "ควรแต่อยู่หอคำ คฤหรัตน" เหตุใดจึงตกอยู่ในสภาพที่ต้องอุทานว่า "โธนางดั่งบัวบาน ถูกเด็ด ไหม้แดดที่ร้อนจัด จึงแห้งเหือดลี" บ่งบอกถึงความชอกช้ำเศร้าหมองอันเกิดจากการพลัดพรากจากสถานะที่ให้ความสุขขุมขึ้น แล้วถูกแผดเผาด้วยความทุกข์ คำว่า "ถูกเด็ด" และ "แดดจัด" ยังให้ความรู้สึกว่านางเป็นผู้บริสุทธิ์ที่ถูกกระทำ คำว่า "ไหม้" และ "แห้งเหือดลี" ให้ความรู้สึกถึงความรุนแรงของเคราะห์กรรม เป็นความเปรียบที่ให้ความภาพความเศร้าหมองไว้ชีวิตชีวา บทต่อมาพราหมณ์กล่าวถึงความจริงตามคตินิยมขณะนั้นว่า นารีแม่ไร้เสื้อผ้าอาภรณ์ก็มี "ผิว" เป็น "อาภรณ์พิลาศ" แต่ในทางกลับกันแม้ว่าสตรีตกแต่งร่างกายด้วยแก้วแหวนเงินทอง "รัตนมาษ" แต่หาก "ไร้ซึ่งภรรดา" นางก็ "ไปพร้อมโสภา"

บทสุดท้าย พราหมณ์ได้รำพึงคาดคะเนว่า "นางจะชากแค้น โคปาน" และยังกังวลและเป็นทุกข์ถึงพระนล "ผู้ห่าง คู่สวาท" ว่า

"จะคงพระชนมมาน มีนอชู้ แลฤา ฤาโศกจวบชีพขาด โศกช้อนฤดี" คำถามนี้เหมือนจะตั้งไว้ให้เลือกตอบได้สองทางคือ ทางดีพระนลก็จะดำรงชีพอยู่ได้กับทางร้ายพระนลได้สิ้นพระชนม์ด้วยความโศกไปแล้ว บทสุดท้ายซ้ำคำว่า "โศก" ในวรรคหน้ากับวรรคหลังเข้าถึงความเศร้าโศกของพระนลที่พราหมณ์คาดว่าจะมีอย่างสิ้นจนสิ้นพระชนม์ไป เพราะว่าโศกนั้นเป็น "โศกช้อน ฤดี" คือโศกที่ช้อนทับกดดันลงบนจิตใจ การซ้ำน้ำหนักเช่นนี้ ทำให้รู้สึกถึงความโน้มเอียงของคำตอบจะเป็นประการหลังมากกว่า

1.3.25 โคลงมหานันทะชาลี

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้โคลงมหานันทะชาลี เป็นบทสนทนาของพระศรีมาตุราชกล่าวแก่นางทมยันตีจำนวน 5 บท เมื่อประจักษ์ว่าสตรีที่ทรงชบเลี้ยงไว้คือราชธิดาแห่งภคินีของพระองค์เอง ก็เข้าไปรับขวัญนางทมยันตีด้วยความชื่นชมยินดี บทประพันธ์ตอนนี้เป็นโคลงมหานันทะชาลีซึ่งมีลีลาที่นุ่มนวลกว่าโคลงนันทะชาลี (ที่พราหมณ์ใช้กราบทูลในสรรคเดียวกัน) เพราะโคลงมหานันทะชาลีมีจำนวนคำถึง 4 คำในวรรคสุดท้ายของบทในขณะที่โคลงนันทะชาลีมีเพียง 2 คำเท่านั้น นอกจากนี้โคลงมหานันทะชาลีมีคำสร้อยได้ทั้งท้ายบาทที่ 1 และ 3 ดังการเปรียบเทียบต่อไปนี้

บทที่ 2 พระศรีมาตุราชกล่าวมอบสมบัติทั้งปวงแก่นาง "ไอศวรรั" แสดงถึงความล้ำค่าของสมบัติเหล่านั้น คำเรียกนางว่า "เจ้าชวิตา ประเสวีรุ" แสดงถึงความรักและความชื่นชมในความงามและความดี ซึ่งสัมพันธ์กับการกล่าวขอร้องว่า "เจ้าทมะยันตี อย่าเด็ดจ ฉันท์เลข ใช้ร่วมกันเกิดเพื่อ สุขให้เสมอสมาน ฯ" คำว่า "เกิด" แสดงถึงการขอร้องให้นางรับเอาสมบัติทั้งปวงอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ อย่าได้นึกรังเกียจ โดยให้ถือว่า มีศศิกดิ์เท่ากัน แสดงความขกย่องให้เกียรติอย่างยิ่ง ทรงใช้คำง่าย ๆ เพื่อสื่อถึงความรู้สึกที่จริงใจ มีความปรารถนาให้นางทมะยันตีมีความสุข พระศรีมาตุราชจึงยินดีให้นางทมะยันตีร่วมใช้ทรัพย์สมบัติและสรรพสิ่งทั้งหลาย ไม่ตรีจิตที่เปี่ยมไปด้วยความรักความเมตตากรุณาที่พระศรีมาตุราชมีต่อพระญาติผู้ยากไร้ ย่อมก่อให้เกิดศฤงคารรส คือความซาบซึ้งในความรักระหว่างน้ำกับปลา

การใช้โคลงมหานันทะชาลีเป็นอุปกรณ์ในการสื่อสาร สามารถสร้างศฤงคารรสได้ดีพอสมควร อาจเป็นด้วยเนื้อหาหลักที่ทรงต้องการเน้นคือศฤงคารรสที่เกิดจากความรักระหว่างนางทมะยันตีกับพระนล ความรักในรูปแบบอื่นจึงเป็นเพียงส่วนเสริมให้ผู้เสพเกิดความซาบซึ้งในความรักระหว่างพระนลกับนางทมะยันตี

1.3.26 โคลงมหาสินธุมาลี

ในพระนลคำหลวง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์โคลงมหาสินธุมาลีเพียง 2 บท เป็นบทสนทนาที่ท้าวฤคุบรรณกล่าวแก่ท้าวทก ซึ่งปรากฏในสรรคที่ 19 ทรงใช้ร้อยโบราณบรรชายนามาก่อนว่าคำประพันธ์ที่จะกล่าวถึงต่อจากนี้เป็น "ราชบรรหาร" ของท้าวฤคุบรรณซึ่งกล่าว "โดยอ่อนหวานวาจา แคว่ทกสารถิ" ดังนี้

๑ ดูราวาหุทสอด	สารถิ
ผู้ฉลาดขับพาตี	ยิ่งชวด
นางทมะยันตี	อรเอก
จะสขมพรววด	เร่งเร็วเวลา
๑ ข้าหวังจักสู่ราชฎร์	วิทรรภ
ทันพิฐแ่งมัจฉนทร์	เลือกชู้
จำจะถับในวัน	เด็ชวัน
ขอพั่งวรหุก ¹ ผู้	เฝ้าชวดลาดหัยการ ๗ (หน้า 325)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้โคลง-
มหาสินธุมาลีสำหรับเนื้อหาที่เป็นบทพระราชบรรหารที่อ่อนหวาน ได้เหมาะสม
ทั้งนี้เพราะโคลงมหาสินธุมาลีมีลักษณะเหมือนโคลงสี่สุภาพแต่ไม่บังคับคำเอกคำโท
จึงเหมาะกับเนื้อหา ดังผู้วิจัยจะวิเคราะห์ดังนี้

บทที่ 1 การใช้คำว่า "ดูราวา" นอกจากเสียงจะสัมผัส
กับคำว่า "วาหุก" แล้วยังเป็นคำที่มีเสียงน้มนกว่าคำว่า "ดูก่อน" จึงรับกับ
ลักษณะนิสัยของท้าวฤคบุตรและเหตุการณ์ในเรื่อง ดังนั้นการกล่าวคำชมเชย
ว่าวาหุกเป็น "สอด สารถิ ผู้ฉลาดขับพาตี ยิ่งชวด" ก็แสดงลักษณะนิสัยของ
ท้าวฤคบุตรว่าเป็นผู้มีปรีชาจา มีจิตวิทยาในการพูดเพื่อให้ข้าราชบริพารรัก
และภักดีขอมสนองพระราชประสงค์ด้วยความยินดี กิจที่ท้าวฤคบุตรปรารถนา
ให้พระนลปฏิบัติมีสาเหตุมาจาก "นางทมะยันตี อรเอก จะสขมพรววด เร่งเร็ว
เวลา"

¹ คำนี้น่าจะพิมพ์ผิด ที่ถูกต้องควรเป็น วาหุก ตามคำเรียกชื่อพระนล
ในขณะนั้น

บทที่ 2 พระองค์ "หวังจ๊กสู่ราชันย์ วิทรรภ์" เพื่อ "ทันพิธี่แจ่มจันทร์ เลือกขี้" คำว่า "ขี้" ในความหมายนี้ควรจะเป็นคำที่หมายถึง คู่รัก หรือสวามีใหม่ คงจะมีได้หมายถึงว่าเป็นชายขี้ เพราะหากหมายถึงเช่นนี้ ก้าวฤตบุตรนั้นก็คงมีเวียงนางทมิฬคิดว่า "อรเอก" หรือ "แจ่มจันทร์" และคง จะไม่ "หวัง" ที่จะไปให้ "ถับในวัน เดียวนี้" เพื่อไปรับเลือกเป็นเพียง "ขี้" ที่ผิดทำนองคลองธรรมของนางเท่านั้น บทสุดท้ายของบทนี้เป็นการสรุปว่า ก้าวฤตบุตร "ขอพึ่งวาหุผู้ เชี่ยวฉลาดหทัยการ" คำว่า "ขอพึ่ง" เป็นการขอ ความช่วยเหลือเพื่อให้วาหุพาพระองค์ไปเมืองวิทรรภ์ให้ทันพิธี่เลือกคู่ของ นางทมิฬ ค้ำยันกับว่าไม่มีใครอีกแล้วที่จะสามารถพาพระองค์สู่เมืองวิทรรภ์ ได้ทันเวลา นอกเสียจากวาหุผู้เป็น "ยอดสารถิ"

อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่าการใช้ถ้อยคำใน 2 บทนี้ จะ สามารถสร้างอารมณ์สะเทือนใจให้แก่พระนลได้อีกด้วย เช่น "จะสยามพรรอด เร่งเร็วเวลา" การเร่งรีบจัดพิธีสมุพรเป็นเสมือนนางปรารธนาอย่าง แรงกล้าที่จะ "เลือกขี้" คนใหม่โดยเร็วไว ซึ่งการทำเช่นนี้เป็นเสมือนหนึ่ง นางได้ลืมพระองค์ นางหมดรักหมดอาลัยไซดีในตัวพระองค์เสียแล้ว และ การได้เห็นความกระตือรือร้นของบุรุษผู้หนึ่งที่ปรารธนาจะไปให้ทันพิธี่ เหตุการณ์ นี้ก็ย่อมสร้างความสะเทือนอารมณ์แก่พระนลและรวมทั้งผู้เสพด้วย

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราช- นิพนธ์โคลงมหาสินธุมาลี จำนวน 2 บท ได้อย่างเหมาะสมกับเหตุการณ์ที่ต้อง เร่งรีบ เนื้อความมีความสมเหตุสมผลได้ใจความกระชับรัดและเป็นพระราช- บรรหารที่ไพเราะอ่อนหวานทั้งเสียงและความหมาย จึงกล่าวได้ว่า โคลงมหา- สินธุมาลีเป็นอุปกรณ์ในการสื่อสารได้ดีอีกประเภทหนึ่ง

1.4 กลวิธีการดำเนินเรื่อง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้กลวิธีการดำเนินเรื่อง พระนลคำหลวง 5 ประการ คือ ผู้เล่า การลำดับเหตุการณ์ การเปิด - ปิดเรื่อง บทสนทนาและฉาก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.4.1 ผู้เล่า

เรื่องพระนล เป็นเรื่องแทรกใน มหาภารตะ โดยพระพฤทศวีเป็นผู้เล่าให้พี่น้องปาณฑพทั้ง 5 ฟัง ดังนั้นจึงมีบทเจรจาของพระพฤทศวีแทรก เป็นระยะประมาณ 9 ครั้ง ในหน้า 5, 69, 85, 103, 107, 253, 285, 321, และ 325 บทเจรจาของพระพฤทศวีแทรกอยู่เพื่อทำหน้าที่ 2 ประการ คือ

1.4.1.1 อธิบายแทรกและแสดงความคิดเห็นประกอบ

พระพฤทศวีกล่าวแก่ปาณฑพทั้ง 5 เพื่อจะอธิบายสถานการณ์หรือความรู้สึกของตัวละครเป็นข้อความสั้นๆ แทรกระหว่างเหตุการณ์ เพื่อเข้าใจความรู้สึกของผู้ฟัง และทำให้ผู้ฟังเข้าใจเรื่องได้โดยง่ายขึ้น ดังตัวอย่างจากสรรคที่ 10 เมื่อเรื่องดำเนินมาถึงตอนช้างป่าตกมันได้วิ่งเข้ามาทำร้ายผู้คนและทำลายทรัพย์สินของเหล่าพ่อค้าจนมีผู้ล้มตาย พระพฤทศวีจึงกล่าวแก่ปาณฑพทั้ง 5 ว่า

๑. คุณก่อนจอมไผททรงธรรม ปางนั้นความแข็งแรงแม้ผู้ใดอินก็พึงตกใจ ประหนึ่งว่าไตรโลกยนี้ มีความเสทือนด้วยภัยพิบัติยามเมื่อกระจัดกระจายกันไป เพื่อกลัวภัยอันใหญ่ นั้น เขาต่างกล่าวกันนานา มีอาทิว่าดังนี้ ฯ (หน้า 207)

ในสรรคที่ 14 พระพฤทศวีได้แสดงความคิดเห็นประกอบการเล่า ซึ่งผู้วิจัยได้วิเคราะห์ไว้บ้างแล้ว ในข้อ 1.3.3.3 เมื่อผู้เล่าเรื่องรู้สึกชื่นชมและยกย่องพฤติกรรมของตัวเอกในเรื่องที่ตนเล่าจึง

ได้แสดงความคิดเห็นของคุณแก่กษัตริย์ปาดทพ เป็นเชิงสั่งสอนประกอบการเล่า
มีใจความว่า

๑. คู่ก่อนทรงภพ ผู้แก้วโกรท ธรรมาธิปัตติย ถึงเชอล่าบาก
ยากเห็นเช็ญใจ ควรรอดทนได้ ดังเขียนพระนล (หน้า 253)

การแสดงความคิดเห็นในลักษณะเช่นนี้

สามารถทำได้ เพราะพระพททศัว์ก็เป็นตัวละครตัวหนึ่งในเรื่อง "พระนล
คำหลวง" เป็นผู้เล่าเรื่องราวของพระนลอย่างละเอียดตั้งแต่เริ่มต้นรัก
พลัดพราก และพบกันอีกครั้ง ผู้เล่าก็ย่อมจะต้องรู้สึกซาบซึ้งในคุณธรรมของ
ตัวละครเป็นอย่างมากจนมีอาจจะเก็บไว้ในใจได้ จึงได้กล่าวชมเชยและยกย่อง
พระนล ในส่วนนี้ผู้เสพก็จะเกิดความรู้สึกที่คล้ายตามอันมีผลต่อรสที่จะได้รับ
และผลจากคำพูดนี้ย่อมให้สติทั้งผู้ฟัง (ในเนื้อเรื่อง) และผู้เสพ ให้เกิดความ
เชื่อมั่นในคุณสมบัติของมนุษย์ สามารถนำมาปรับใช้ในชีวิตรประจำวันได้

การที่ผู้เล่าออกมาปรากฏตัวเป็นตัวละคร

ตัวหนึ่ง ผู้ยังรู้ในความรู้สึกนึกคิดของตัวละครทุกตัวในเหตุการณ์ที่ตนเล่า
สามารถนำเสนอได้อย่างเหมาะสมพอดี ทำให้ผู้เสพรู้สึกเหมือนดังได้ฟังการ
เล่าเรื่องอยู่พร้อมกับกษัตริย์ปาดทพ และได้ร่วมรับรู้เหตุการณ์อย่างจดจ่อไปด้วย
อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถ่ายทอด
ถ้อยคำที่พระพททศัว์เล่าออกมาอย่างใส่พระทัย แม้เป็นส่วนประกอบเล็กๆ
ของเรื่อง โดยทรงเลือกใช้คำประพันธ์ประเภทต่างๆ เพื่อให้เหมาะสมกับเนื้อหา
การถ่ายทอดนี้จึงได้ผลดี

1.4.1.2 สรุปความ

การสรุปความโดยผู้เล่าปรากฏในสรรคที่ 1

หน้า 5 เป็นการสรุปหลังจากเรื่องดำเนินมาช่วงหนึ่ง เพื่อให้เกิดความรวดเร็ว
และกระชับยิ่งขึ้น เช่น เมื่อเล่าถึงเหตุการณ์ที่พระนลและนางทมยันตีต่างได้ขึ้น
กิตติศัพท์ของกันและกัน ต่างก็คิดรักกัน พระพททศัว์ได้กล่าวแก่ปาดทพทั้ง 5 ว่า

๑. ก่อนพระโกนไตย ตั้งแต่นั้นใช้รั้วต่างก็ฝัน ใฝ่ถึงกันใคร่สมสอง
ร่วมศฤงคาร์ทองเสนาหา กันแล ๔ (หน้า 5)

1.4.2 การลำดับเหตุการณ์

เหตุการณ์ในเรื่องพระนลเรียงตามลำดับปฏิทิน

เช่นเดียวกับวรรณคดีโบราณทั่วไป มีการเล่าเรื่องย้อนหลังบ้าง เมื่อต้องการเน้นเนื้อหาช่วงที่สำคัญเพื่อเร้าอารมณ์สะเทือนใจ ทำให้ผู้เสพเข้าใจอารมณ์และความรู้สึกของตัวละครได้ดียิ่งขึ้น เช่น ในสรวทที่ 15 พระนลเล่าเรื่องราวในอดีตของพระองค์ให้แก่ขีวลสารทิให้เข้าใจว่าเป็นเรื่องของผู้อื่น สรวทที่ 24 นางทมยันตีพรรณนาเรื่องราวของนางเพื่อให้วาทุยกยอมรับว่าตนคือพระนล และผู้เล่าเล่าย้อนหลังเพื่อเชื่อมโยงอดีตกับปัจจุบัน เช่นในสรวทที่ 17 ดังจะกล่าวถึงในข้อ 1.4.2.2 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้กลวิธีในการเล่าเรื่องย้อนหลังใน 2 ลักษณะ คือ ตัวละครเป็นผู้เล่าเรื่องราวในอดีตของตนเองและตัวละครเป็นผู้เล่าเรื่องราวของตัวละครอื่น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.4.2.1 ตัวละครเป็นผู้เล่าเรื่องราวในอดีตของ

ตนเอง

การให้ตัวละครเป็นผู้เล่าเรื่องราวในอดีตของตนเองเช่นนี้ทำให้ผู้เสพสามารถรับรู้และเข้าใจอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดของตัวละครในขณะนั้นได้ดียิ่งขึ้น การเล่าเรื่องย้อนหลังเช่นนี้ปรากฏในสรวทที่ 4 เมื่อนางทมยันตีกราบทูลพระนลท่ามกลางเหล่าสนมและเพื่อนของนางก่อนทำพิธีสุมพรวว่า ความรักของนางเริ่มต้นขึ้นตั้งแต่ได้ฟังทงส์สรเสริญพระนล สรวทที่ 13 นางทมยันตีกราบทูลความเป็นมาของนางแก่พระศรี-มาตุราช สรวทที่ 14 พญานาคเล่าประวัติของพระองค์ถวายพระนล และสรวทที่ 24 นางทมยันตีพรรณนาเรื่องราวของนางเพื่อให้วาทุยกยอมรับว่าตนคือพระนล เมื่อพระนลยอมเปิดเผยตัวเอง ทั้งสองพระองค์ก็เล่าเหตุการณ์

ในอดีตแก่กัน ข้อความทั้งหมดนี้ล้วนแสดงอารมณ์ของตัวละครในเหตุการณ์สำคัญอันมีผลต่อการเกิดศฤงคารรส ดังผู้วิจัยได้วิเคราะห์ไว้ข้างแล้วในข้อ 1.3

1.4.2.2 ตัวละครเป็นผู้เล่าเรื่องราวของตัวละครอื่น

กลวิธีให้ตัวละครเป็นผู้เล่าเรื่องราวของ

ตัวละครอื่นที่ตนประสบมาให้ตัวละครด้วยกันทราบ เป็นกลวิธีการดำเนินเรื่องที่สื่ออารมณ์ได้ดี เช่น ในสรวลที่ 17 พราหมณ์สุเทพกลับจากเมืองอโยธยาเข้ามากราบทูลนางทมนันตีว่าได้ไปพบบุรุษผู้หนึ่งมีท่าทีแปลก ๆ ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

๑ พบราชบุรุษผู้รับใช้ ในองค์ท้าวฤคบุรณ...เห็นรูปร่าง

นั้นวิปริต แขนสั้นผิวดำสนามัญ...มีที่ถนัดในอศวก...

ขึ้นชื่อทางเปนพ่อครัว...ชายนั้นมาถอนใจใหญ่ และสอนให้

เปนหลายครั้ง แล้วเริ่มตั้งกระทู้ถาม ความร้ายคดีที่ไปมา

แล้วจึงเฉลวาจาสุนทร เปนสุรพจน์บทกลอน ดังนี้ ฯ

๑ ถึงแม้ยามชอกช้ำระกำใจ สตรีใดเชื้อเลิศเสวีรัฐสมร

ย่อมรู้จักข่มตนและทนร้อน...ถึงแม้ผิวใจชั่วมีวโมหัน และผิว

นั้นล้างสุขสิ้นทั้งมอง ...นางบ่ต้องเคืองผิวผู้ตัวทรา...

๑ ฟังคำเฉลยแห่งเสวี สารถิฤคบุรณราช...ข้าจึงจรู๋รีบมา

เพื่อทูลกิจจาถ้วนถี่ พระเทวีได้สดับ...ฟังคดีถ้อยแถลง...

จึงเขาวมาลย์นฤมล อัสสุชลนองทั้งสองเนตร... (หน้า 317)

การเล่าเรื่องย้อนหลังของพราหมณ์ได้ตอบ

สนองความใคร่รู้ของผู้อ่านว่าพราหมณ์ได้ไปพบพระนลอย่างทีนางทมนันตีต้องการหรือไม่ และประการสำคัญคือผู้อ่านได้เข้าใจความรู้สึกของพระนลและนางทมนันตีได้ละเอียดยิ่งขึ้นว่าพระนลตกอยู่ในความทุกข์ทรมานเพียงใด และความทุกข์นั้นได้สร้าง ความทุกข์แก่นางทมนันตีไม่น้อยกว่ากัน ในเวลาเดียวกัน การเล่านั้นก็ให้ความหวังในความสุขแก่นางที่จะได้พบและอยู่ร่วมกับพระนลอีกครั้งหนึ่ง

นอกจากนี้ทรงใช้บทสนทนาระหว่างตัวละคร

ให้ผู้อ่านได้เห็นว่าคุณตัวละครได้ค้นพบและเปิดเผยความจริงอย่างไร คือใน
 สวรรคที่ 17 พราหมณ์สุเทพได้กราบทูลความเป็นมาของนางทมยันตีให้พระศรี-
 มาตุราชทรงทราบว่านางคือธิดาของภคินีแห่งพระองค์ ในสวรรคที่ 22 เมื่อ
 วาหุกนำท้าวฤๅษณ์มาสู่วิภวรัตน์พร้อมกับวาระชโยธ นางเกศินีเข้ามาได้ถาม
 วาหุกเมื่อรู้ว่าวาระชโยธเป็นสารภีเก่าของพระนลก็ได้ถามวาหุกว่ารู้ข่าวพระนล
 หรือไม่ และถามต่อไปว่าเมื่อพราหมณ์เข้าไปยังเมืองอโยธยาของท้าวฤๅษณ์
 ได้ขับกลอนของนางทมยันตี วาหุกได้ฟังหรือไม่ บทประพันธ์ตอนนี้มีข้อความ
 ที่เกศินีขับเพลงของนางทมยันตี และขอให้วาหุกขับเพลงที่ตอบแก่พราหมณ์ให้ฟัง
 อีกครั้งหนึ่ง ข้ากับสวรรคที่ 17 และ 18¹ แต่เปลี่ยนคำประพันธ์เป็นกลอน-
 บทละคร การที่ทรงใช้กลวิธีเช่นนี้ นอกจากจะเน้นย้ำเหตุการณ์ที่เร้าอารมณ์
 สะเทือนใจแล้วยังใช้เป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินเรื่องเพื่อให้เป็นข้อพิสูจน์
 ว่าชายผู้นี้คือพระนล

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงใช้การเล่าย้อนหลังแสดงความเชื่อมโยงระหว่างเหตุการณ์ที่ฝังใจตัวละคร
 และเร้าให้ผู้เสพมีความคาดหวังยิ่งเหตุการณ์ต่อๆ ไปที่เกี่ยวข้องกัน นอกจากนี้
 นี้การแบ่งเนื้อเรื่องออกเป็นตอนๆ ก็มีความเหมาะสมเพราะเป็นนิทานที่มี
 เรื่องยาว การแบ่งเป็นตอนจะทำให้เข้าใจเรื่องได้ง่ายเนื่องจากแต่ละตอน
 จะมีเนื้อหาที่เป็นเอกภาพ เช่น สวรรคที่ 1 กล่าวถึงความรักที่เกิดจากการได้
 ฟังกิตติศัพท์ของกันและกัน สวรรคที่ 2 เป็นความรักที่ยังไม่สมปรารถนาทำ
 ให้นางทมยันตีล้มป่วยลงจนเกิดเป็นเหตุให้เกิดพิชิตชุมพร เรื่องราวในแต่ละตอน
 ก็จะมีความเชื่อมโยงรวมกันเป็นเอกภาพ สร้างความสนใจทำให้ใคร่รู้เรื่อง
 เป็นระยะไป

¹ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ในรายละเอียดไว้ในข้อ 1.3.11

1.4.3 การเปิด - ปิดเรื่อง

พระพลหัทศวี กล่าวถึงเมืองพระนลเมื่อเริ่มเรื่องใน สรรคที่ 1 ว่า "ณ ปางก่อนกาลนานมา มีราชาธิบดี มีนามบัญญัติวิมล ว่าพระนล ผู้สามารถ เป็นราชบุตรที่าววีรเสน ภูเบนทรทรงพลกำลัง..." (หน้า 1) เป็นการเริ่มเรื่องด้วยการเล่านิทานที่วๆ ไป เน้นการพรรณนาความรู้ความสามารถและความงามความดีของตัวละคร เป็นการเปิดเรื่องด้วยวิภาวะอัน นำมาซึ่งศฤงคารรส กล่าวคือ ผู้เสพจะรู้สึกชื่นชมตัวละครเอก ผู้เสพจะได้รับความสุขในศฤงคารรสจากการสมรักสมปรารถนาของตัวละคร ดังนั้นผู้เสพจะ คอยเอาใจช่วยให้ตัวละครทั้งสองได้พบกันและสมหวังในรัก

พระนลคำหลวง จบเรื่องอย่างมีความสุข ปัญหาทุกอย่าง คลี่คลายลงด้วยดี พระนลได้พบกับนางทมยันตีและพระโอรสและธิดา พระนลได้ เล่นสกาชนะพระบุษกรจนได้ทรัพย์สินและราชสมบัติคืน พระนลจึงยกกองทัพมารับ นางทมยันตีพร้อมด้วยพระราชน้องชายและพระราชน้องสาวกลับเมือง และอยู่อย่างมีความสุข บ้านเมืองสงบร่มเย็น ฝ่ายพระบุษกรและกลีก็ได้รับพระราชทานอภัยโทษ และทั้งสองก็สำนึกผิดกล่าววปัญญาว่าจะจงรักภักดีต่อพระนล

อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า แม้พระนลจะมีคุณสมบัติพิเศษ เช่น จุดไฟได้ด้วยแสงอาทิตย์ เร็วกว่าใจนึก และไม่มีใครสามารถเอาชนะ พระนลได้ในการยุทธ์เหล่านี้เป็นต้น แต่พระนลก็ได้ทรงใช้วิถีที่รุนแรง พระองค์ ทรงเลือกใช้การทอดสกาแข่งกันกันโดยคิดเผื่อไว้ว่าหากพระบุษกรไม่ยอม พระองค์ก็จะใช้วิถีสู้ประยุทธ์ จะเห็นได้ว่ากว่าพระนลจะกลับมามีความสุข อีกครั้งพระนลจะต้องอาศัยความเพียร ความอดุสาหะและขันติแก่คนทั่วไปที่ ไม่มีฤทธิ์อำนาจ พระนลจึงเป็นเสมือนตัวแทนหรือแบบอย่างของมนุษย์ที่มีความ เชื่อมั่นในศักยภาพของตนแม้จะก้าวพลาดผิดไปจนพบกับความฉิบหาย แต่ก็ไม่ยอม พ่ายแพ้ต่อชะตากรรม ได้ต่อสู้จนได้ทุกอย่างคืนกลับมา และยังสามารถชนะ

ใจคนพาลได้ด้วยกรงให้ภัย เพราะพระนลเชื่อมั่นในความมีศักยภาพของมนุษย์ และเข้าใจชีวิตว่าความผิดพลาดอาจเกิดขึ้นได้เสมอไม่ว่ากับผู้ใด แต่สิ่งสำคัญคือถือว่าความผิดนั้นเป็นครู ควรแก้ไขปรับปรุงตนเองเพื่อมิให้เกิดประวัติศาสตร์ซ้ำรอย พระนลคำหลวง จึงปิดเรื่องลงอย่างมีความสุขโดยแฝงคติสอนใจไว้อย่างน่าประทับใจเป็นอย่างยิ่ง

1.4.4 บทสนทนา

บทสนทนาใน พระนลคำหลวง ทำให้เรื่องสนกสนานมีชีวิตชีวา คำพูดโต้ตอบระหว่างตัวละคร ทำให้เข้าใจอารมณ์และลักษณะนิสัยของตัวละคร โดยผู้เล่ามีต้องบรรยายตรงๆ ดังเช่นบทสนทนายะหว่างพระนลกับนางทมยันตี ซึ่งปรากฏอยู่ในหลายสรวคและหลายตอน ที่สำคัญๆ เช่นในสรวคที่ 4, 9, และ 24 บทสนทนายะหว่างพระนลกับเทพทั้ง 4 ในสรวคที่ 3 บทสนทนายะหว่างวาหุกกับชีวลในสรวคที่ 15 และบทสนทนายะหว่างพราหมณ์สุเทพกับพระศรีมาตุราช ในสรวคที่ 16 เป็นต้น บทสนทนายะหว่างพระนลกับพระบุษกรในสรวคที่ 26 ผู้วิจัยจะขอยกตัวอย่างบทสนทนาของพระนลกับนางทมยันตี ซึ่งปรากฏในสรวคที่ 9 ตอนพระนลให้สัญญาแก่นางทมยันตีว่าจะไม่ทอดทิ้งนาง ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

๑ ถ้าศรีพี่จักตั้ง	นฤมล ได้ฤา
เจ้าอย่าได้สงกา	สักเทื่อ
พี่นี้จะทิ้งตน	ได้อยู่ นามแม่
แต่จะทิ้งน้มน้เนื้อ	ไม่เลย ฯ

๑ ทรามเชยจึงนอบเกล้า เจลยพจน์พระผ่านเฝ้า พิระภรรดาฯ

๑ แม่มหาราชาเจ้า	เอนดู ข้านา
จะไม่ทิ้งกลางผล	เวีกกว้าง
เหตุไฉนจึงพระภู	ชรนาถ
หมั่นบอกวิถีกว้าง	สู่แคว้นแดนวิภรรก (หน้า 117)

โคลงสี่สุภาพบทแรก เป็นถ้อยคำของพระนลกล่าวแก่นางทมยันตี เพื่อให้นางคลายความวิตกกังวลว่าพระองค์จะไม่ทิ้งขว้างนาง เพราะนางเป็นผู้ที่พระองค์รักยิ่งกว่าชีวิต แต่ในส่วนลึกแล้วพระนลคิดจะหนีจากนางเพื่อให้นางกลับคืนสู่บ้านเมือง ดังได้วิเคราะห์แล้วในข้อ 1.3.4.1(ข) ส่วนโคลงสี่สุภาพบทหลังเป็นบทเจรจาของนางทมยันตี ซึ่งแสดงถึงความประหวั่นและเคลือบแคลง นางจึงกลับถามพระนลว่า "แม่" พระนล "เอนดู" นาง จะไม่ทิ้งนางไว้ "กลางผล เวีกกว้าง" แล้ว "เหตุไฉน" พระนลจึง "หมั่นบอกวิถีกว้าง สู่แคว้นแดนวิภรรก" บทเจรจานี้แสดงความหวั่นไหวเพราะความรักต่อสวามีทำให้เกรงว่าจะต้องพรากกัน และแสดงความมีสติปัญญาของนางทมยันตีด้วย

1.4.5 ฉาก

ฉากใน พระนลคำหลวง มีฉากสำคัญคือฉากในป่า และฉากในเมือง ฉากในป่าตอนที่สำคัญปรากฏในสรวลที่ 12 เป็นฉากธรรมชาติที่นางทมยันตีพรรณนาเชื่อมโยงกับประสบการณ์ทางอารมณ์ของนางผ่านกลวิธี 3 ประการ คือ 1) สร้างองค์ประกอบที่ตัดกันระหว่างธรรมชาติกับสภาวะของนาง 2) สร้างองค์ประกอบที่คล้ายคลึงเพื่อสื่อสภาวะจิตประหวั่น 3) ให้ตัวละครพูดกับธรรมชาติ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.4.5.1 สร้างองค์ประกอบที่ตัดกันระหว่างธรรมชาติกับสภาวะของนาง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงใช้เสียงหรือภาพ หรืออาภักภริยาของสิ่งทีนางได้พบเห็นในธรรมชาติ เพื่อ
ชี้ความแตกต่างจากสภาวะอันน่าเวทนาของนางในขณะนั้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

- ๑ โกฎจาลงมาเล่น คูเขือกเขินเล่นวารี เคียงคู่อุ้ยยั้ง อ้าสูซิดักว่าเนียง
- ๑ จากระวากมันจากคู เสียงก้องกู่ๆ ก้องเสียง จูงจุมมาเคียง สำเนียง
กลับศัพท์ทรรษา
- ๑ ตุนดำน้าวาย สำสอนสำมวลงมัจฉา ค่างปลาต่างชนิดปลา อ้าอกนาง
ห่างสามี (หน้า 191 - 193)

แสดงภาพของสัตว์ที่อยู่เคียงคู่และเคล้าคลอ

กันอย่างมีความสุขหรือภาพของนกจากระวากหรือที่ไทยเรียกว่า "จากพราว" ได้ส่งเสียง "ก้องกู่ๆ ก้องเสียง" เพื่อเรียกคู่ก็ "จุมมาเคียง" นกจึงส่ง "สำเนียงกลับศัพท์ทรรษา" เป็นการนำชื่อของนกมาเชื่อมโยงกับภาพ เพื่อให้ภาพความสุขของสัตว์เหล่านี้กระทบใจนางทมยันตี ทำให้นางคิดถึงประสบการณ์ของนางในอดีตที่เคยอยู่เคียงคู่กับพระนลอย่างมีความสุข แต่มาบัดนี้นางต้องพลัดพรากจากพระนล แม้นางจะส่งเสียงว่าร้องเรียกหาเท่าไร ก็ไม่มีเสียงตอบกลับมา ภาพเช่นนี้ชวนให้เศร้าสลดใจจึงเอ่ยถ้อยคำว่า "อ้าสูซิดักว่าเนียง" และ "อ้าอกนางห่างสามี" เป็นเสียงครวญจากความสะทอนใจในชะตาชีวิตที่ผัน

1.4.5.2 สร้างองค์ประกอบที่คล้ายคลึงเพื่อสื่อสภาวะ

จิตประหวัด

๑ หอมกลิ่นกล้มพัก

อกแทบหัก เงี้ยวพ้อ

คิดขามอยู่ภาวรา

เคยขอบผ้าให้เชอทรง

.....

<u>ไทรย้อยลงห้อยจิต</u>	คิดคำนึงถึงภรรยา
ยามครองป้อมราชา	<u>เหมือนไทรร่วมพระสมภาร</u>
<u>ต้นหมากนิกหมากเมียง</u>	<u>เคยเลี้ยงในพระโรงชาร</u>
<u>ต้นตาลนิกใบตาล</u>	<u>อยู่งานพัดจอมป้อมพี</u> (หน้า 155)

ทรงใช้กลิ่นของกล้มพักและลักษณะของต้นไทร

ต้นหมากและต้นตาล เชื่อมโยงกับประสบการณ์ในอดีตที่นางได้ปรนนิบัติ ได้ยู่
ชิดใกล้พระนลอย่างมั่นคงช้านาน สิ่งที่น่าประสพในประสบการณ์ปัจจุบันล้วน
ทำให้นางทวนคิดถึงพระนลทั้งสิ้น และทำให้นางอ้ำว้างเอือกเสียงยิ่งขึ้น

๑ <u>ยอดผาส่ง่าแง</u>	แลตระหง่านลานลาस्ता
สูงเชื่อมเทียมเวหา	พาให้นึกตรึกตรอมใจ
๑ <u>คิดถึงปรางค์ปราสาท</u>	ในพระราชนิเวศใน
<u>อันองค์อดีต</u>	<u>เฝ้าอยู่เย็นเป็นนรราชา</u>

(หน้า 157)

นางทมนัยตีมองเห็นภาพยอดเขาที่สูง-

ตระหง่านแล้วเกิดความคิดเชื่อมโยงกับภาพปราสาทราชวังที่พระนลเคย "อยู่
เย็นเป็นนรราชา" ภาพธรรมชาติได้สร้างความสะเทือนอารมณ์ให้แก่นาง

1.4.5.3 ให้ตัวละครพูดกับธรรมชาติ

ข้อความที่นางทมนัยตีได้ถามข่าวคราว

ของพระนลจากธรรมชาติสยามอยู่ใต้สวดาช เป็นสิ่งที่เน้นย้ำให้เห็นถึงความรัก
ความอาลัยอาวรณ์ที่นางทมนัยตีมีต่อพระนล อีกทั้งความพยายามที่จะปลดเปลื้อง
ความทุกข์ของนางพร้อมกับแสวงหาที่พึ่งและทางออก อาทิเช่น ตอนที่นางทมนัยตี
ถามข่าวพระนลจากต้นอโศก ดังที่วิเคราะห์ในข้อ 1.3.15 นอกจากนั้นนาง
ยังถามจาก "อรัณยราช" ผู้เป็นเจ้าป่า และถามจาก "จอมภูผา" ดังตัวอย่าง
ต่อไปนี้

ก. อรัณยราช

๑ ตูรามฤเคนทร์ เอนดูข้าผู้จาบัลย์ เห็นองค์พระทรงธรรม
บ้างญาเปล่าจงเล่ามา

๑ ตูราพญาไพร เอาใจช่วยด้วยสักครา ไม่เห็นพระภรรดา
จงบอกมาอย่ารั้งรอ

๑ ทอเชียมฤคเศรษฐ จงสมเพชฟังข้าขอ กินข้าเสียอย่ารอ
ให้หมองหม่นทนทุกข์ไป

๑ ฟังคำคร่ำครวญโศก วิโยคเศร้าเหงาฤทัย มฤคราชกาจ-
เก่งไกร ค้อฮเมียงเมินด่าเนิ่นหนี (หน้า 165-167)

นางทมยันตีมิได้หวังอะไรยิ่งไปกว่า

การได้พบพระนล นางจึงกล้าเข้าไปถามพญาราชสีห์ถึงข่าวของพระนล เมื่อ
ไม่ได้คำตอบนางถึงกับกล่าวเชื้อเชิญให้กินนางเสีย เพื่อที่นางจะได้ไม่ "หมอง
หม่นทนทุกข์" อีกต่อไป แต่พญาราชสีห์กลับเดินหนีนางไป เพราะ "ข้าเกรง
บารมี แห่งนางทมยันตี ผู้ภักดีต่อภรรดา" ฉากนี้จึงมีความสัมพันธ์กับโครงเรื่อง
เน้นให้เห็นถึงความรักอันยิ่งใหญ่ที่นางมีต่อพระนล

ข. จอมภูผา

๑ จอมเอษจอมภูผา ยอดสง่าแทบเวหน
ร้อยยอดจอตายล คนชมเพลินจำเวิญใจ

๑ คูราจลเศรษฐ ที่ในเขตมรรคาไพร
เห็นนลภูวนัย อยู่แห่งใดจงกล่าวมา

.....

๑ อ้าจอมเขาตระหง่าน ไม่ส่งสารบ้างฤาไร
อยู่เคียงข้าเปลี่ยวใจ โหสให้ร้องก้องกลางพน

๑ ไฉนจึงไม่ตอบ
ข้าเหมือนสุดานนท์
(หน้า 171-173)

ภาพดลอบให้ชอบกล
แห่งจอมพามาก่ำสรวล

การถาม "จอมภฎา" ได้สร้าง

จินตนาการแก่ผู้เสพให้เห็นความกระจัดร้อยของร่างกายนางผู้เป็นมนุษย์
ธรรมดา ขามเมื่อวิงวอนขอความช่วยเหลือจากสิ่งสูงใหญ่ "ยอดสง่าแทบเวหน
ร้อยยอดจอตายล" ซึ่งย่อมมองเห็นสรรพสิ่งโดยรอบได้กว้างไกล

นอกจากนี้ในสรรคที่ 21 ซึ่งเป็นฉาก
ในเมืองวิตรรก เป็นฉากที่พระนลชัยภรม้าเข้ามาในเขตพระราชวัง ไม่ว่าจะ
เป็นเสียงราชรถที่ดังสนั่นไพเราะระริก เสียงม้า "ร้องล่ำพองเต็น" เสียง
"พระชาข้างร้องก้องเหมือนเสียงสังข์ และภาพที่นกยูงว่าแพนแอนออกร้อง"
(หน้า 357) ดังที่ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ไปแล้วในข้อ 1. 2. 2.5 นั้น ภาพและเสียง
เหล่านี้สัมพันธ์กับโครงเรื่อง เน้นให้เห็นถึงอารมณ์และความรู้สึกของตัวละคร
ได้เป็นอย่างดี เป็นความผสมผสานกันระหว่างฉากและอารมณ์ของตัวละคร

กลวิธีการสร้างฉากจึงมีความสัมพันธ์
กับความรู้สึกของตัวละครอย่างผสมกลมกลืนกัน แสดงจินตภาพที่เร้าอารมณ์
ความรู้สึกของผู้เสพให้เกิดอารมณ์คล้อยตาม

2. วิพากษ์

พระนลคำหลวง เป็นวรรณคดีที่ได้แสดงถึงความมุ่งมั่นของ
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในอันที่ทรงแสดงให้เห็นถึงความเป็น
ชาติอารยะของชนชาติไทย โดยการสืบทอดสานต่อขนบการสร้างวรรณคดี
"คำหลวง" ซึ่งถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญจากอดีต ให้กลับมาเป็นอุปกรณ์

การสื่อสารที่ทรงพลังสามารถส่งสารได้อย่างมีประสิทธิภาพต่อผู้เสพในยุคใหม่ ทั้งนี้ก็ด้วยพระปรีชาสามารถในอันที่ทรงเลือกสรรวัสดุ อุปกรณ์ได้เหมาะสมกลมกลืนกับเนื้อหา องค์ประกอบเหล่านี้มีความผสมผสานเป็นเอกภาพ นับเป็นความสำคัญแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มิใช่เพราะสามารถสร้างวรรณคดีค่าหลวงขึ้นมาอีกเท่านั้น แต่วรรณคดีค่าหลวงเล่มนี้เป็นวรรณคดีที่มีความดีเด่นหลายประการ ดังผู้วิจัยจะวิเคราะห์เป็นข้อๆ ดังนี้

ประการแรกในด้านเนื้อเรื่อง แม้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเอง แต่การที่พระองค์ท่านทรงเป็นผู้เลือกเรื่องนำมาแปลก็ย่อมแสดงถึงพระอัจฉริยภาพในการเป็นผู้สร้างและผู้เสพที่ทรงเข้าถึงคุณค่าเรื่องพระนล อันเป็นมรดกทางปัญญาและทางอารมณ์ที่เก่าแก่ประมาณ 3000 กว่าปีมาแล้ว เรื่องพระนลแม้จะเต็มไปด้วยความพิสดารกล่าวถึงครั้งที่มีการสมาคมระหว่างมนุษย์กับเทพเจ้า ปีศาจ และสัตว์ที่พูดได้ ที่ดูเกินจริงสำหรับผู้เสพในยุคปัจจุบัน แต่หากพิจารณาให้ถึงแก่นแท้จะเห็นว่า เป็นเรื่องที่เสนอความจริงของชีวิต ซึ่งให้เห็นว่า มนุษย์ทุกผู้ย่อมมีสิทธิ์พบกับความวิบัติได้เสมอไม่ว่าจะเป็นผู้มีความรู้ความสามารถหรือมีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์มากมายเพียงใดก็ตาม แต่หากไม่สามารถเอาชนะใจตนเองได้ ย่อมให้อ่านน่าฝายต่ำ ฝ้าครอบง่าจิตใจ ความพินาสก็จะเกิดแก่ผู้นั้นโดยมิอาจหลีกเลี่ยงได้ และตราบใจที่มนุษย์ยังมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตัวเอง ยังมีความรักเมื่อนั้นมนุษย์ก็จะเต็มไปด้วยความหวัง กำลังกายและกำลังใจ พร้อมทั้งจะฝ่าฟันต่อสู้กับอุปสรรคจนประสบความสำเร็จในที่สุด ความจริงในเรื่องนี้เป็นความจริงอันเป็นสากลที่สามารถข้ามยุค ด้านกระแสแห่งกาลเวลา ทนต่อการพิสูจน์จากผู้เสพมานับเป็นพันๆ ปี สิ่งนี้แสดงถึงความยิ่งใหญ่ของเรื่องพระนล

ประการหลัง ซึ่งถือเป็นส่วนสำคัญที่สุด ที่แสดงถึงพระปรีชาญาณ
 ของผู้ทรงพระราชนิพนธ์ กล่าวคือพระองค์ทรงเลือกใช้วัสดุอุปกรณ์ได้เหมาะสม
 สามารถถ่ายทอดเนื้อหาทางความคิดและทางอารมณ์ที่ลึกซึ้งได้อย่างน่าประทับใจ
 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำเรื่องที่มีเนื้อหาที่ยิ่งใหญ่มาสื่อ
 ด้วยฉันทลักษณ์ในวรรณศิลป์ของไทยถึง 26 ชนิด เพื่อให้เป็นงานที่ยิ่งใหญ่
 เหมาะกับเนื้อหาและสอดคล้องกับอารมณ์และบทบาทของตัวละคร งานชิ้นนี้จึง
 สื่อความแก่คนไทยได้ พระองค์ทรงพิถีพิถันในการเลือกใช้ถ้อยคำที่สามารถ
 ถ่ายทอดและสื่อสารกับคนไทยให้เข้าใจและรับรู้ อารมณ์ ความรู้สึกนึกคิดของ
 ตัวละครที่มีวัฒนธรรมที่มีความเป็นอื่นสำหรับผู้เสพในยุคสมัยใหม่ได้อย่างซาบซึ้ง
 และกินใจ รู้จักและเข้าใจชีวิตได้ดียิ่งขึ้น ถึงแม้ว่ามีข้อบกพร่องอยู่บ้าง เช่น
 การตัดแปลงคำเพื่อรักษารูปคำประพันธ์ ก็เป็นการเน้นแบบแผนที่เป็นมรดกทาง
 วัฒนธรรมในยุคที่รู้สึกกันว่าวัฒนธรรมไทยกำลังเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลง
 ทำให้เสียรสของคำไปบ้าง

พระนลคำหลวง เป็นวรรณคดีที่มีความยาวถึง 26 สรรค จึงมีข้อ
 ผิดพลาดในเรื่องของเวลา เช่นในสรรคที่ 24 หน้า 401 เมื่อนางทมยันตีทรง
 ขอให้เทพยдынันถึงความบริสุทธิ์ของนาง พระพวยจึงเปล่งวาจายืนยันว่าตลอด
 เวลา "ภายในสามปีมานี้ไซ้" นางทมยันตียังเป็นผู้บริสุทธิ์อยู่ และในสรรค
 เดียวกันนี้ทรงได้บรรยายว่า "ถึงสี่ปีที่ร้างห่างเม็ชชวัล" จึงเห็นได้ว่าระยะ
 เวลาของข้อความทั้งสองนี้ต่างกันอาจจะเป็นเพราะระยะเวลาที่จากกันกินเวลา
 ถึง 3 ปีกว่าๆ เกือบสี่ปีจึงเกิดความคลาดเคลื่อนได้

นอกจากนี้ยังมีข้อค้อยในด้านอื่นๆ เช่นมีการแยกคำในคำประพันธ์
 ประเภทกาพย์ยานี เช่น "พั่งคำมารศรี ผู้บุตรท้าววิทรรค์ พระนลกมลสิน
ติเกษมเปรมปรีดา" (หน้า 43) ภาพย์ฉับยั้ง เช่น "ท้าวแดนแผ่นดินโลกมนุษา

ผู้ไม่ลืมว่า ทะสรรเสริญภูวนัย" (หน้า 351) วสันตดิถีกัณฑ์ "ไอ้ไอ้กระไร-
 นะภะทา รุณะนิจจะพลภัย" (หน้า 213) อินทวิเชียรฉันท "สมมิตรสมพัน
พระสมิตสมสร" (หน้า 237) และภุชงคประชาตฉันท "เพราะเหตุพิชคนุคาน
ติรักษานรินทร์" (หน้า 249) การแยกคำในลักษณะนี้ไม่ถือว่าผิดแต่ก็ไม่เป็น
 ที่นิยม

พระนลคำหลวง จึงเป็นวรรณคดีที่สามารถพิสูจน์ให้เห็นว่ายุคสมัย
 ของพระองค์เป็นยุคแห่งความเจริญที่สามารถสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมที่ทรง
 คุณค่าให้กลับมาเป็นอุปกรณ์แสดงความรู้สึคนักคิดที่มีประสิทธิภาพในการสื่อสาร
 ได้อีกครั้งหนึ่ง เพื่อผู้เสพในยุคใหม่ได้ตระหนักถึงความสำคัญของคำประพันธ์
 ประเภทร้อยกรองที่ยังคงใช้ได้ดีเหมาะที่จะเร้าประสบการณ์ทางสุนทรียะและ
 แสดงความชัดเจนในชีวิตได้ตลอดไปอีกนานตราบเท่าที่มนุษย์ยังต้องการความ
 สุนทรีย

สาวิตรี

1. วิเคราะห์

1.1 เนื้อเรื่องและโครงเรื่อง

สาวิตรี¹ เป็นเรื่องที่แสดงพลังอำนาจของความรักความภักดีของสตรีผู้มีไหวพริบเฉลียวฉลาด และความวิริยะอุตสาหะสามารถเอาชนะใจพระขมจึงได้ชีวิตของสวามีคืนมา สาวิตรี เป็นบทละครร้อยที่มี 3 องก์ เริ่มจากองก์ที่ 1 ความขัดแย้งเกิดขึ้นเมื่อนางสาวิตรีบิดาท้าวอัสวบดี แห่งมัทรา-ราชบุรีเสด็จกลับมาจากการแสวงหาบุรุษผู้เหมาะสมจะเป็นคู่ครอง ได้เข้าเฝ้ากราบทูลท้าวอัสวบดีพระบิดาว่านางได้เลือกพระสัตยวานเป็นสวามี พร้อมทั้งอธิบายว่าพระสัตยวานเป็นโอรสของทศุมิตเสน อดีตราชาแห่งศาลवनคร ผู้มีพระเนตรบอดซึ่งขณะนั้นผนวชเป็นโยคีอยู่ในป่า พระนารทพรหมณีซึ่งนั่งอยู่ ณ ที่นั้นก็กล่าวขึ้นว่า " อโห มหาราชะ! อันองค์พระบุตรศรีสัง่า เสียแรงกรากกล้าไปพนา ได้เลือกภรรดาผิดเสียแล้ว" (หน้า 49) เพราะแม้ว่าพระสัตยวานจะเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติที่เพียบพร้อมทุกประการ แต่มีความบกพร่องที่สามารถ "...ลบคุณสมบัติทั้งหมดได้" (หน้า 52) ด้วยพระสัตยวานจะมีอายุสั้นต้องสิ้นชีวิตภายในหนึ่งปี ท้าวอัสวบดีได้ฟังดังนั้นก็รู้สึกใจหายและสงสารพระบิดาจึงเสนอให้นางเลือกบุรุษผู้อื่นเป็นสวามี แต่นางสาวิตรียืนยันว่า "ถึงเจ้าชายจะมีอายุสั้น หรือไว้ปรวงคุณธรรมเสื่อมศักดิ์ศรี หม่อมฉันได้ปลงใจ

¹ ข้อความที่ยกมาจาก สาวิตรี ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะอ้างอิงจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. ม.ป.ป. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ-เรศดั่ง. นอกจากนี้คำว่า ข้าง ข้ำ ขาด และเข้า ต้นฉบับเขียน ข ทุกครั้ง

เลือกเงื่อนไข "ไม่ขอให้สามีอื่นมาครอง" (หน้า 54) คำพูดนี้แสดงความรักอันมั่นคงของนาง ความขัดแย้งดังกล่าวได้สร้างความชื่นชมต่อความรักอันมั่นคงของนางสาววิตรีแก่ผู้เสพ ท้าวอัสวดีจึงอนุญาตให้นางสาววิตรีและพระสัตยวานครองคู่กัน

องค์ที่ 2 เป็นฉากในป่าหน้าอาศรมของท้าวทศมุตเสน ทรงได้สร้างความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในใจของนางสาววิตรี เป็นความประหวั่นพรึ่นพริ้ง ด้วยเกรงว่าพระสัตยวานจะสิ้นพระชนม์ในวันนั้น แม้นางจะบำเพ็ญ "ตะบะกรรมาน เพื่อเทวมหาศาลโปรดเกศี อุดอาหารนานาสามราตรี" (หน้า 58) แต่นางก็ยังไม่มั่นใจว่าเทพจะช่วยเหลือให้นางสมปรารถนาหรือไม่ ดังนั้นเมื่อพระสัตยวานเสด็จออกมาเชิญชวนให้นางเสวยพระกระยาหารด้วยความรัก ความเอื้ออาทร นางสาววิตรีจึงร้องไห้พร้อมทั้งทูลพระสัตยวานเป็นความนัยว่านางรักพระสัตยวานมาก ขอพระสัตยวานอย่าทรงจากนางไปไกล หากเป็นเช่นนั้นนาง "ขอขอมตายถวายซึ่งชีวิต แทนองค์พระจอมขวัญผู้ภรรยา ฯ" (หน้า 59) พระสัตยวานจึงปล่อยนางโดยกล่าวถ้อยคำอันอ่อนหวานว่าจะถนอมนางเป็นคู่ตราบชั่วชีวิต นางสาววิตรีจึงทูลว่านางเชื่อว่าพระสัตยวานรักนางและ "ไม่นึกว่าภาสายจะทรงหนี แต่ว่าสิ่งน้อยใหญ่ในโลกนี้ เห็นอยู่ดี ล้วนแต่อนิจจัง" (หน้า 60) การที่นางสาววิตรีไม่ยอมทูลความจริงให้พระสัตยวานทราบแต่เก็บไว้เป็นความลับ เป็นอนุภาวะที่แสดงถึงความรักที่นางมีต่อสวามีจึงไม่ประสงค์จะให้ใครล่วงรู้ ด้วยเกรงว่าพระสัตยวานและผู้แวดล้อมจะต้องมีความทุกข์ตึงเคียงกับนาง นางจึงเป็นผู้มีขันติและมีความรักยิ่งใหญ่ที่น่ายกย่อง นางมิได้รักแต่พระสัตยวานเพียงผู้เดียวแต่ยังแผ่มาถึงพระราชบิดาพระราชมารดาตลอดจนข้าราชการบริพารของพระสัตยวานด้วยความขัดแย้งต่อมาเกิดจากรักและความเอื้ออาทรที่พระสัตยวานและนางสาววิตรีมีต่อกัน คือ นางสาววิตรีปรารถนาที่จะติดตามพระสัตยวานเข้าป่าเพื่อ

จะได้อยู่ใกล้ชิดและรับใช้สวามีผู้ที่กำลังจะจากนางไปอย่างไม่มีวันกลับ แม้พระสัตย์วานไม่ปรารถนาที่จะให้นางตามเสด็จเพราะเกรงว่าจะได้รับความ "ลำบาก" และอันตราย อีกทั้งนางยังเหนื่อยอ่อนจากการบำเพ็ญตบะ แต่ก็จำยอมอนุญาตให้นางตามเสด็จ เพราะใจอ่อนต่อคำอ่อนวอนและน้ำตาของนาง

องค์ที่ 3 ตอนที่ 1 เป็นฉากกลางป่าโปร่ง ทั้งสองพระองค์มีความสุขกับการชมผลไม้และเจรจากันด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวานแสดงถึงความรักความเสน่หา ขณะที่นางสาวตรีกำลังร้องเพลงชมดอกไม้ พระสัตย์วานกำลังตัดพ้ออยู่นั้น พระสัตย์วานรู้สึกปวดศีรษะ "ราวกับศรประหารรานเกล้า และเพลิงรุ่มสุ่มไหม้ในอุรา ราวจะบ้าเพราะพิษอันนี้" (หน้า 77) พระองค์จึงร้องว่า "โอย โอย แก้วตาช่วยสามี ครึ่งนี้ใช้กาจแทบขาดใจ !"
(หน้า 78) แล้วพระสัตย์วานก็สิ้นสติและสิ้นพระชนม์ นางสาวตรีร้องไห้ร่ำรำพันกอดพระสัตย์วาน ลึกครุ่นนางจึงเห็นพระชมเสด็จมา พระชมยอมปรากฏกายให้นางเห็นและทรงสนทนาคำด้วย ก็ด้วยเห็นว่า "อันบังอรภักดีเป็นยิ่งใหญ่ ต่อองค์พระภรรดาผู้ซาใจ บมิได้หน่ายรักสักเวลา ทั้งเขื่อนนี้มีโศคะสมบัติ ปรากฏชื่อน่าชมเป็นหนักหนา" พระชมปลอบนางแต่ห้ามนางทูลขอชีวิตสวามี แล้วนำบัวคล้อง "ปราณ" ของพระสัตย์วานพาจากไป นางสาวตรีเดินตามไปคิดๆ ตอนที่ 2 พระชมห้ามนางสาวตรีตามเสด็จมา ให้นางกลับไปประกอบพิธีศพแก่พระสัตย์วาน แต่นางสาวตรียังคงอ่อนวอนขอติดตามมา นางไม่หวั่นเกรงต่อความยากลำบากทั้งยังเชื่อมั่นว่าคุณความดีแห่งนางตลอดจนความกรุณาของพระชมจะทำให้นางปลอดภัย พระชมพึงพอใจในถ้อยคำของนางจึงให้นางขอพรได้ 1 ข้อ ยกเว้นการขอชีวิตพระสัตย์วาน นางสาวตรีขอให้พระเนตรของพระราชบิดาและพระราชมารดาของพระสัตย์วานดั่งเดิม พร้อมทั้งมีพระเดชที่แผ่ไพศาลจุพระอาทิตย์ พระชมประทานพรแล้วขอให้นางสาวตรีกลับไปแต่นางยังยืนยันยืนยันว่านางอยาก "... อยู่ใกล้องค์ภรรดา... พระภรรดา

ตกอยู่ในสภาพใด หม่อมฉันขออยู่ในสภาพนั้น" และนางปรารภนางจะอยู่ใกล้ และ "เสวณะนา" กับพระสมผู้ทรงคุณธรรม พระสมพึงพอใจในถ้อยคำของนาง จึงให้นางขอพรได้อีก 1 ข้อ เป็นข้อที่ 2 แต่ห้ามขอชีวิตพระสัตยวาน นางจึงขอให้พระราชบิดาและพระราชมารดาแห่งพระสัตยวานได้ราชสมบัติกลับคืนมา พระสมประทานพรให้และขอให้นางสาวิตรีกลับไป นางสาวิตรีกล่าวสรรเสริญคุณธรรมของพระสมและกล่าวถึงคุณธรรมของคนดีมีศีลธรรม พระสมพึงพอใจในถ้อยคำแห่งนาง จึงให้นางขอพรได้อีก 1 ข้อ เป็นข้อที่ 3 เว้นไว้แต่ขอชีวิตพระสัตยวาน นางจึงขอให้พระราชบิดาและพระราชมารดาแห่งนางเป็นจอมมหาราชผู้ทรงอำนาจและมีโอรสสืบสกุล พระสมก็ประทานให้ และขอให้นางกลับไป นางสาวิตรีขอตามเสด็จไปและสรรเสริญพระสมว่าเป็นผู้ "ประสาทกรรมสม่ำเสมอดี" พระสมจึงให้นางขอพรได้อีก 1 ข้อ เป็นข้อที่ 4 เว้นแต่ชีวิตพระสัตยวาน นางสาวิตรีจึงขอมิ "โอรสเรื่องฤทธิถึงร้อยคน" พระสมก็ประทานให้ แต่นางก็ยังเดินตามไปและกล่าวสรรเสริญพระสมผู้เป็นธรรมะจारी ผู้เป็นที่พึ่งของผู้อื่น พระสมพึงพอใจในถ้อยคำของนาง จึงให้นางขอพรอีก 1 ข้อ เป็นข้อที่ 5 พระองค์ยินดีจะให้พรที่นางปรารภนาง นางจึงขอชีวิตพระสัตยวานเพื่อจะให้นางมีพระราชโอรสได้ดังที่พระองค์ประทานพรข้อที่ 4 เพื่อ "ดำรงพระวาทที่ถื่นไว้ สมที่ไ้เป็นธรรมราชา" (หน้า 91) พระสมจึงประทานพรให้แล้วเสด็จกลับไป พฤติกรรมดังกล่าวแสดงถึงความเฉลียวฉลาดและความจงรักภักดีของนางสาวิตรี สิ่งที่นางขอพรเป็นข้อแรกแสดงถึงน้ำพระทัยที่เปี่ยมด้วยความรักต่อพระบิดาและมารดาของสวามีที่พระเนตรทอดและไว้ราชสมบัติ และประการสำคัญคือไม่มีโอรสจะคอยดูแลปรนนิบัติดังเช่นเก่า ข้อที่ 2 ถึง 5 ยังได้แสดงถึงความเฉลียวฉลาดของนางสาวิตรีที่สามารถจัดลำดับหัวข้อตามความจำเป็นและความน่าจะเป็นที่พระสมสามารถประทานให้ได้ ดังนั้นเมื่อให้ข้อที่ 4 ก็จำเป็นจะต้องให้ข้อที่ 5 ด้วย

ตอนที่ 3 เมื่อพระสัทชยานฟื้นขึ้น ก็ทรงคิดว่าสิ่งที่เกิดขึ้นแก่พระองค์เป็นเพียงความฝัน นางสาววิตรีจึงกล่าวว่าชายที่พระองค์พบคือพระชม ซึ่งเสด็จกลับไปแล้วแต่นางไม่ได้แล้วว่านางเป็นผู้ช่วยชีวิตสวามีไว้ พระสัทชยานหวั่นวิตกว่าพระชนกและชนนี้จะทรงเป็นท่วงพระองค์ นางสาววิตรีจึงอ้างว่า "ด้วยอำนาจแห่งสัจจะวาจา" และด้วยอำนาจแห่งตบะ "ขอบรรดาสิริสุขสวัสดิ์จงมีแก่พระบิดรและมารดา อีกทั้งคุ้มครององค์พระทรงศรี... ทรงเจริญชนมายุทั้งสามองค์ฯ" (หน้า 96) พระสัทชยานรู้สึกซาบซึ้งในน้ำพระทัยของนางสาววิตรี เป็นยิ่งนักและด้วยความเป็นท่วงพระราชบิดาและพระราชมารดา พระองค์เดินทางกลับอาศรมต่างๆ ที่ยังอ่อนเพลีย ระหว่างทางจึงพบกับพระราชบิดาและพระราชมารดาซึ่งได้ออกตามหาพร้อมกับข้าราชการบริวาร เมื่อพบกันต่างก็มีความสุขและสุขยิ่งขึ้นเมื่อพระสัทชยานทราบว่าทั้งสองพระองค์มีพระเนตรดีดังเดิมและได้ราชสมบัติกลับคืน เทพทั้ง 4 คือ พระอินทร์ พระยม พระวรุณ และพระอิศานีเสด็จมาประทานพรให้ทุกพระองค์ประสบแต่ความสุขและไฟว์ฟ้าอยู่เย็นเป็นสุขโดยทั่วกัน ข้าราชการบริวารที่ตามเสด็จมาพร้อมใจกันถวายพระพรแก่เทพทั้ง 4 พระองค์

ความรักของนางสาววิตรีและพระสัทชยานเป็นความรักที่ยิ่งใหญ่ อันอาจผจญต่ออำนาจของพญายม ความรักของนางเป็นความรักที่เที่ยงแท้เหนือความแปรปรวนทั้งมวลของกฎกรรมชาติ

การบำเพ็ญตบะ หรือการเดินทางตามพระชมไป จนพระชมประทานพรให้ 5 ข้อ แม้ดูจะเป็นเรื่องที่ห่างไกลจากชีวิตของผู้เสพ แต่หากมองให้ลึกซึ้งแล้วจะพบว่าภายใต้ความมหัศจรรย์อันเหลือเชื่อนี้ ได้ซ่อนความคิดอันลึกซึ้งที่จะเอื้ออำนวยให้มนุษย์ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิต ความคิดอันนั้นคือ トラบไตที่มนุษย์ยังมีความหวัง ความเพียรพยายาม ความอดทน และความเฉลียวฉลาด トラบไตนั้นความสำเร็จก็อยู่ใกล้แค่เอื้อม ขอเพียงลงมือปฏิบัติก็จะประสบความสำเร็จในสิ่งที่ตนปรารถนา

1.2 ตัวละคร

ผู้วิจัยจะพิจารณาลักษณะนิสัยของนางสาวตรีและพระสัตยาน โดยอาศัยความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมของอินเดียโบราณเป็นส่วนประกอบ

1.2.1 นางสาวตรี

1.2.1.1 ความเป็นมาและรูปลักษณะ

นางสาวตรีเป็นธิดาของท้าวอัศวบดีและนางมาวดีแห่งมัททรนครซึ่งไว้บุตรและบุตรี จึงได้บำเพ็ญตบะและท่องมนต์ สรรเสริญพระสาวตรีมหาลีของพระพรหมา อยู่ถึง 18 พรรษา พระสาวตรี จึงประทานบุตรีแก่พระองค์และกุมารีนั้นได้นามว่า สาวตรี (หน้า 2-3) ด้วยนางมีความงดงาม "ดั่งจำลอง" จากพระสาวตรี (หน้า 38)

นางสาวตรีเป็นผู้ที่มีความงามเป็นเลิศ ดังคำกล่าวของพระนารทกล่าวชมนางสาวตรีต่อท้าวอัศวบดีก่อนที่นางสาวตรีจะ กลับจากเสาะแสวงหาผู้ที่นางจะถือเอาเป็นสามีว่า "รูปได้เคยฟังข่าว เขา เล่าลือ ระเบิดกระทั้งสรวงสวรรค์ ว่านวลนางสาวตรีนารีนั้น ยากจะหาใครทัน ในแดนดิน งามรูปร่างมยสงดงามศรี อีกทั้งมีมารยาทงามหมดสิ้น ธรรมสถิต ติตใจไว้ราคน เปนนารีเลิศล้วนอันควรชม" (หน้า 41) หลังจากที่นางสาวตรี เข้ามาเฝ้า พระนารทเห็นนางด้วยองค์เองจึงกล่าวต่อท้าวอัศวบดีอีกครั้งว่า "ผิวพักตร์ผ่องพรรณดังจันทร์รา ลักษณาราวพระศรีอวตาร กิริยามรรยาทพิลาสล้ำ ทั้งวาจาถ้อยคำก็อ่อนหวาน อีกทั้งทรงธรรมกำกับในสันดาน เห็นเป็นยอดนงคราญ ในโลกนี้" (หน้า 45)

นางสาวตรีเป็นสตรีที่งามพร้อมทั้งกาย วาจา และใจ แม้นางเสด็จไปที่ใด "ชนนิยมชมบุญพระนงคราญ พระวาจาอ่อนหวาน จับใจชน พระบุตรีแสนดีมีเคารพ นอบนบต่อพราหมณ์ทุกแห่งหน...หานางใด ไม่เท่าเขาวมาลย์ นางเป็นยอดนงคราญในโลกนี้" (หน้า 39)

1.2.1.2 ลักษณะนิสัย

นางสาวตรี เป็นนางกษัตริย์ที่ตีพร้อมตามลักษณะอุดมคติ ดังคำกล่าวของพระนารทในข้อ 1.2.1.1 นอกจากนั้นบทละครยังได้อาศัยเหตุการณ์ต่างๆ แสดงถึงความเป็นขัตติยนาารีผู้มีจิตใจเด็ดเดี่ยวมั่นคงเข้มแข็ง เกลี้ยขจัดลาด มีความวิริยะ ซันติ มีความเสียสละและมีความกตัญญูกตเวที ลักษณะนิสัยดังกล่าวมักปรากฏร่วมกันในเหตุการณ์เดียวกัน ดังนี้

ตอนที่ 1 เมื่อนางสาวตรีได้ฟังพระนารทกล่าวว่ พระสัตยวานจะมีพระชนม์อีกเพียง 1 ปี ท้าวอัสวตธิจึงเสนอให้นาง "คิดเลือกหาสามีอื่นเป็นไร" (หน้า 53) นางสาวตรีจึงทูลพระราชบิดาว่

๑ โอ้อว่าพระบิดาบังเกิดเกล้า	ทรงเดชดำรงสเช่นนั้นได้
ลูกบาทศกตกได้เพียงหนเด็ชวไชรี	ทั้งบุตรียกให้ได้หนึ่งครั้ง
อนึ่งล้นวจาว่ายกให้	ก็ได้เพียงครั้งเดียวเป็นที่ตั้ง
สามอย่างนี้ทำได้เพียงหนึ่งครั้ง	ขอพระองค์ทรงฟังลูกจงดี
ถึงเจ้าชายจะมีอายุสิ้น	หรือไว้บวงคุณธรรมเสื่อมศักดิ์ศรี
หม่อมฉันได้ปลงใจเลือกเขอนี้	ไม่ขอให้สามีอื่นมาครองฯ

(หน้า 53-54)

คำกราบทูลของนางสาวตรี แสดงถึงความเด็ดเดี่ยวและมั่นคงในความรัก เมื่อนางได้ตัดสินใจเลือกพระสัตยวาน ก็จะไม่ขอเปลี่ยนใจ "ให้สามีอื่นมาครอง" ทั้งๆ ที่นางรู้ว่าจะต้องเป็นม่ายหลังจากแต่งงานได้เพียง 1 ปี ปาวิชาติ นนทกานันท์ (2523 : 20) กล่าวถึงสถานภาพของหญิงม่ายในอินเดียสมัยก่อนพุทธกาลว่ หญิงม่ายเป็นผู้ที่ถูกสังคมรังเกียจว่เป็นจัณฑาล ถือเป็นตัวนำโชคร้ายและถูกห้ามไม่ให้เข้าร่วมในพิธีต่างๆ ในบางสังคมหญิงม่ายจะต้องตายตามสามี โดยการเผาตัวตายตามในวันเผาศพสามี เรียกว่พิธีสตี (Sati) ซึ่งถือเป็นการแสดงความภักดีต่อผู้เป็น

สามี การไม่เปลี่ยนใจเลือกคู่ครองใหม่จึงแสดงถึงความรักที่มั่นคงเด็ดเดี่ยว
ไม่หวั่นเกรงต่อความสูญเสียที่ยิ่งใหญ่ อันอาจนำมาซึ่งหายนะแห่งชีวิต นาง
ยอมรับชะตาชีวิตที่นางได้เลือกแล้วอย่างทะนงองอาจ

บทละครเรื่อง สาวิตรี ได้แสดงความรักอัน
มั่นคงของนางสาวิตรีในองก์ที่ 2 ขณะที่นางสิ้นหวังถึงความพยายามต่อสู้ปัญหา
ของตน ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

๑ อนิจจาคิดมาน่าใจหาย	ได้มีสุขสบายอย่างเต็มที่
จนจวนวันจะถึงหนึ่งปี	ไต่วันนี้ถึงวันสำคัญไว้
ว่าองค์พระภรรยาผู้ชาติ	จะต้องปลงปลัดปลิดชีพกษัย
อนิจจาเป็นกรรมที่ทำได้	จึงมาต้องทุกข์ใหญ่ในคราวนี้
อุส่าห์บ่มตะบะทรมาน	เพื่อเทวมหาศาลโปรดเกศี
อดอาหารนานาสามราตรี	ขอผลจงได้มีสมจิตเรา ฯ

(หน้า 57-58)

การที่นางสาวิตรีสามารถดำเนินชีวิตเป็น
ปกติสุขได้โดยไม่หวั่นไหวต่อภัยพิบัตินั้นก็เป็นเพราะนางพร้อมจะเผชิญหน้ากับ
ปัญหา เมื่อใกล้จะถึงกำหนดที่นางได้ล่วงรู้มาว่าสามีจะสิ้นอายุขัย นางสู้
อุส่าห์บ่มตะบะอดอาหารทั้ง 3 วัน 3 คืน น้ำเส็งในคำรำพึงนี้บ่งบอก
ถึงความทุกข์โศกอันยิ่งใหญ่ที่จะต้องสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รัก แต่ความทุกข์โศก
ก็หาได้บั่นทอนความเป็นผู้วิริยะและขันติของนางไม่ นางมีความรักและความ
หวังเป็นเสมือนสิ่งหล่อเลี้ยงชีวิตให้มีความสุขสามารถดำเนินชีวิตอย่างปกติ
ไม่แพร่พรายให้ใครรู้ เมื่ออีก 1 วันจะถึงกำหนด ความหวั่นไหวในใจของ
นางจึงปรากฏแต่นางก็ยังไม่ทอดอาลัย

เมื่อพระสัตรवानจะเข้าป่าเพื่อหาผลไม้
และไม้ฟืน นางสาวตรีชขอตามเสด็จด้วยแต่พระสัตรวานทัดทานไว้ นางสาวตรี
ก็สามารถเจรจาหวานล้อมจนพระสัตรวานยินยอม แต่จะต้องขออนุญาตจาก
พระราชบิดาและพระราชมารดาของพระองค์ก่อน มีถ้อยคำโต้ตอบของพระ-
สัตรวานกับนางทมยันตี ดังนี้

พระสัตรวาน

สาวตรี

1. อ้าทูลกระหม่อมจอมขวัญ
โปรดเมตตาหม่อมฉันผู้เป็นข้า
ขอให้ตามเสด็จไปในพนา
เพื่อรับใช้ในป่าพนาคร.
2. น้องก็อดออกมาสามราตรี
เห็นชะรอยเทวีจะเหนื่อยอ่อน
อันลู่ทางกลางป่าพนาคร
น้องจะจรล่าบากแสนชากนิก
3. หม่อมฉันคงไม่เห็นอเมื่อขล้า
ยามไปกับภรรดาผู้ทรงศักดิ์